

із циклу Професор Челленджер

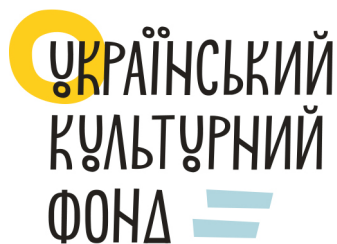
Артур Конан Дойл

Отруйний пояс

ФОП Цибульська В.О.
Київ
2021

publisher.tsybulska.com
tsybulska.com

Створено за підтримки
Українського культурного фонду

Артур Конан Дойл

Отруйний пояс/The Poison Belt, – К.: ФОП Цибульська 2021. – 105 стор. Переклад з англійської.

«Отруйний пояс» – науково-фантастична повість британського письменника Артура Конан Дойла, яка вийшла у світ у 1913 році і є другою книгою у циклі творів про професора Челленджера.

...Земля проходить крізь пояс отруйного газу, люди гинуть на вулицях, усюди хаос та руйнація, але професор Челленджер та його друзі, знов рятують світ.

1. ЛІНІЇ РОЗПЛИВАЮТЬСЯ

Поки ці приголомшливі події ще свіжі в моїй пам'яті і не стерті потоком часу, я повинен відтворити їх з усією точністю.

Зараз, коли я пишу ці рядки, мене дивує, що саме нашій маленькій групі «Загубленого світу» – професору Челленджеру, професору Саммерлі, лорду Джону Рокстону і мені – знов довелося пройти крізь дивовижні випробування.

Коли кілька років тому на шпальтах «Дейлі-газетт» я описував нашу сенсаційну подорож Південною Америкою, то не думав, що коли-небудь буду розповідати про набагато більш дивовижну пригоду, яка затьмарює собою все, що дотепер відбувалося в людській історії.

Подія ця сама по собі надзвичайна, але обставини, за яких ми четверо, на той час виявилися разом і змогли пережити її у якості спостерігачів, склалися вельми просто і логічно.

Я намагатимусь писати якомога коротше, хоча і добре усвідомлюю, що чим більш детальнішим буде моє пояснення, тим більше воно буде радістю для читачів, оскільки цікавість громадськості ще й досі не вгамована.

Отже, у п'ятницю двадцять сьомого серпня, – цей день залишиться навіки пам'ятним у всесвітній історії, – я спустився до редакції моєї газети, щоб відпроситися у триденну відпустку у містера МакАрдла, завідувача нашим відділом новин. Старий добрий шотландець похитав головою, почухав пухнастий рудий пух на потилиці і нарешті втілив у слова своє негативне ставлення до мого клопотання:

— До вашого відома, містере Мелоун, ми мали для вас, якраз в найближчі дні, дещо виняткове завдання, яке тільки ви можете виконати належним чином.

— Мені дуже шкода, — відповів я, намагаючись приховати своє розчарування. — Звичайно, якщо я вам потрібен, то питання закрите. Втім, мені треба відлучитися у дуже важливій справі і якщо я міг би бути позбавлений...

— Не думаю, що це можливо.

Це було гірко, але я намагався не подавати виду. Зрештою, це була моя власна провина, бо я повинен був давно знати, що журналіст не має права на власні плани.

— В такому разі я викину це з голови, — сказав я безтурботністю, на яку лише був здатний. — Яке було завдання?

— Інтерв'ю з цим дияволом з Ротерфілда.

— Ви маєте на увазі професора Челленджера? — вигукнув я.

— Саме це я маю на увазі. Минулого тижня він вхопив за комір молодого Алека Сімпсона з Courier і волочив його за собою цілу милю по шосейній дорозі. Напевне, ви читали про це в поліцейській хроніці. Наші молоді співробітники вважають за краще брати інтерв'ю у алігатора, що втік зі звіринцю. Ви — єдина людина, здатна на це і до того ж давній друг цього крокодила.

— Це надзвичайно спрощує справу! — сказав я з полегшенням. — Я для того і просив у вас відпустку, щоб відвідати професора Челленджера. Наближається річниця надзвичайної пригоди, яку ми пережили вчотирьох і він запросив нас усіх до себе відсвяткувати цей день.

— Чудово! — вигукнув МакАрлд, потираючи руки і сяючи очима крізь скельця окулярів. — Отже, ви зможете вивідати у нього багато цікавих речей. Якщо би на його

місці був хтось інший, я б сказав, що воно того не варто, але цей хлопець вже одного разу мав рацію, і хтозна, чим скінчиться справа на цей раз.

— Що мені треба вивідати? — запитав я. — Що трапилося?

— Хіба ви не читали його лист «Наукові можливості» в сьогоднішній «Таймс»?

— Ні, не читав.

МакАрдл пірнув під стіл і підняв газету з підлоги.

— Читайте вголос, — сказав він, вказуючи мені на одну з колонок, — буду радий почути це знов, тому що не знаю, чи все правильно я зрозумів.

Ось той лист, що я прочитав:

НАУКОВІ МОЖЛИВОСТІ.

З втіхою, до якої, однак, приєдналися деякі менш приємні почуття, прочитав я надзвичайно самовдоволений і надзвичайно недоладний лист Джемса Вілсона Мак'Фейла, надрукований у вашій газеті, у якому йдеться про Франгоферови лінії, що розпливаються в спектрах планет і нерухомих зірок. Цей джентльмен вважає таке явище абсолютно несуттєвим, хоча всякий більш-менш гострий розум надав би йому особливого значення, тому що воно в підсумку може відбитися на добробуті всіх живих істот. Я не можу, звичайно, розраховувати, що наукові терміни будуть зрозумілі тим нездарам, які звикли черпати свої знання в щоденних газетах, а тому постараюся пристосуватися до їх низького розумового рівня і пояснити стан речей наочним прикладом, який, сподіваюся, виявиться доступним розумінню ваших читачів.

— Неможлива людина! — вигукнув МакАрдл. — Висмикне пір'я у новонародженого пташеняти і розсварить зібрання квакерів. Недарма Лондон став налаштований

проти нього. А це прикро, містере Мелоун, тому що голова у нього дійсно світла. Нумо, послухаємо тепер це порівняння.

Припустимо, — продовжував я, — що жменька пов'язаних один з одним корків повільно лине по хвилях Атлантичного океану. День за днем корки повільно пливуть вперед при незмінних обставинах. Якби ці корки володіли відповідним розумом, вони, ймовірно, були б упевнені, що такий стан речей вічний і незмінний. Ми ж, наділені значно більшою кмітливістю, знаємо, що, мабуть, може статися щось таке, чого корки не очікують. Так, наприклад, вони можуть наскочити на корабель або на сплячого кита або заплутатися в водоростях. Зрештою їм належить, можливо, опинитися викинутими на скелястий берег Лабрадору.

Але цього всього вони передбачити не можуть, тому день у день погойдуються на хвилях безмежного, на їхню думку, і вічно незмінного океану. Ваші читачі, ймовірно, вже здогадалися, що при цьому порівнянні під океаном я розумію нескінченний ефір, крізь який ми мчимо, і що пов'язані один з одним корки являють собою маленьку, незначну планетну систему, до якої ми належимо. Світло третього ступеня з купкою жалюгідних супутників — мчимо ми, за незмінних на вигляд обставин, назустріч невідомому кінцю, якийсь жахливій катастрофі, що підстерігає нас на останній межі простору, де ми впадемо в якусь ефірну Ніагару або розіб'ємося об якийсь незримий Лабрадор.

Я анітрохи не поділяю поверхневого і неосвіченого оптимізму вашого співробітника Джемса Вілсона МакФейла і вважаю, навпаки, що належало б якнайточніше досліджувати зміни нашого космічного середовища.

Зрештою, вони можуть означати нашу загальну загибель.

— З нього вийшов би чудовий проповідник! — зауважив МакАрл. — Слова гримлять, як звуки органу. Подивимося, однак, що викликає його занепокоєння.

Те, що в спектрі розпливаються і зникають Фраунгоферові лінії, — читав я далі, — вказує, по-моєму, на зміну в космосі — і до того ж на вельми своєрідну зміну. Світло планет є, як відомо, відображенням сонячного світла. Світло нерухомих зірок, навпаки, випромінюється ними безпосередньо.

Тим часом в даний час однакова зміна спостерігається як в спектрі планет, так і в спектрі нерухомих зірок. Чи можна, справді, шукати причину цього явища в самих планетах і нерухомих зірках?

Це я вважаю неприпустимим.

Яким загальним змінам могли б вони раптом піддатися? Та чи не криється причина цієї зміни в земній атмосфері? Це мабуть можливо, але неправдоподібно, бо на це у нас немає явних вказівок, а відповідні хімічні дослідження не дали жодних результатів.

Яка ж існує третя можливість? Зміна таїться в нескінченно тонкому ефірі, живому Медіумі, який з'єднує зірку із зіркою і наповнює всесвіт. Глибока підводна течія повільно несе нас в цьому океані. Так хіба важко припустити, що ця течія тягне нас в такі ефірні зони, які є новими для нас і мають властивості, абсолютно нам невідомі? Очевидно, в ефірі сталася зміна саме такого роду. Космічна зміна спектра говорить на користь такого припущення.

Ця обставина може бути сприятлива для нас, може таїти в собі небезпеку для нас і може, по-третє, не бути пов'язаною з будь-якими наслідками для нас.

Поки ми про це нічого не знаємо. Нехай недоумкуваті спостерігачі відмахуються від цього всього, як від речі, що не має значення. Всякий, хто, як і я, наділений дещо гострим розумом, повинен зрозуміти, що можливості, приховані у всесвіті, не обмежені нічим і що розумніший за всіх той, хто завжди готовий до непередбаченого.

Ось наочний приклад: хто може довести, що таємнича епідемія, що спалахнула серед тубільних племен Суматри, – повідомив той же номер вашої газети, – не є в деякому зв'язку з передбачуваною мною космічною зміною, на яку, можливо, саме ці народи реагують легше, ніж європейці? На це питання не можна поки відповісти ні «так», ні «ні». Проте той, хто не зрозумів би, що це в науковому сенсі можливо, був би невинним дурнем.

З повагою,
Джордж Едуард Челленджер.
Британі, Ротерфілд.

– Прекрасний лист, – сказав МакАрдл і, задумавшись, вставив сигарету в довгу скляну трубку, що служила йому мундштуком. – Що скажете, містере Мелоун?

На свій сором, я повинен був зізнатися, що анічогісінько не знав про це спірне питання. Що таке, перш за все, Фраунгоферові лінії? МакАрдл, що був вже проінформований редактором нашого наукового відділу, дістав з письмового столу дві багатобарвні яскраві стрічки, вельми схожі на ті, якими прикрашають свої кепі молоді честолюбні члени крикет-клубів. Він показав мені чорні лінії, що перетинали паралельно ряди кольорів – червоного, оранжевого, жовтого, зеленого, блакитного, синього, фіолетового.

– Ось ці темні смуги і називаються Фраунгоферовими

лініями, — сказав він. — Всі кольори в сукупності — це і є світло. Будь-яке світло, проходячи крізь призму, дає ці кольори — і до того ж завжди одні й ті ж. Але справа не в кольорах. Визначальне значення мають лінії, тому що вони змінюються залежно від того, яке тіло випромінює світло. Ці лінії, зазвичай абсолютно чіткі, за останній тиждень розпливлися, і астрономи не можуть порозумітися щодо причини цього явища. Ось вам фотографія цих ліній, що розпливлася. Завтра вона з'явиться в нашій газеті. Досі публіка цим не цікавилася, але тепер, по-моєму, вона сполошилася під впливом листа Челленджера в «Таймс».

— А при чому тут Суматра?

— Так, насправді, від ліній, що розпливаються у спектрі, до хворих тубільців на Суматрі велика відстань. Але Челленджер вже довів нам одного разу, що його твердження мають під собою ґрунт. До того ж, згідно зі шойно отриманої з Сінгапуру телеграми, раптово згасли маяки в Зондській протоці. Внаслідок цього там сіли на міліну два кораблі. Все це разом узятє послужить вам, в будь-якому випадку, достатнім матеріалом для інтерв'ю з Челленджером. І якщо ви у нього дійсно про щось довідаєтесь, надішліть нам матеріал для ранкового випуску.

Я попрощався з МакАрдлом. На сходах я почув, як в приймальні називали моє ім'я. Це був посильний, який приніс мені телеграму, яка прибула на мою адресу в Стрітем.

Телеграма була мені послана саме тією людиною, про яку тільки що ми говорили, і була такою:

Мелоун, 17, Хилл-стріт, Стрітем. Привезіть кисень. Челленджер.

«Привезіть кисень!» Я згадав, що професор має гумор сло-на, який іноді підбурює його до самих недолугих і незграбних

дотепів. Чи не був це один з тих жартів, від яких він потім завжди вибухав таким схожим на рев, шаленим реготом, що очі у нього зовсім зникали — з тієї простої причини, що тоді і лиця його не було видно за страшно роззявленою пашею та кудлатою бородою? При цьому його ніколи не охолоджували серйозні і застигли обличчя оточуючих.

Я кілька разів перечитав телеграму, але не знайшов жодних ознак, які б вказували на її жартівливий характер. Очевидно, це було серйозне доручення, правда, хоч і вельми дивне. У всякому разі, я і не подумав про те, щоб ухилитися від виконання його бажання, безсумнівно викликаного вагомими міркуваннями. Можливо, він збирався зробити якийсь важливий хімічний дослід. І не моя справа була роздумувати про те, для чого йому знадобився кисень. Моя задача була — роздобути його.

У мене ще було в розпорядженні близько години до відходу поїзда з вокзалу Вікторія. Я найняв таксі, попередньо дізнавшись з телефонного довідника адресу одного кисневого заводу на Оксфорд-стріт, і велів відвезти себе туди. Коли я під'їхав до заводу, назустріч мені з воріт вийшли двоє молодих людей, що з зусиллям тягли залізний циліндр і підняли його в автомобіль, який чекав на вулиці.

За їх роботою спостерігав один старий і при цьому верескливо сварився. Несподівано він повернувся до мене. Ці різкі риси і борідка, як у цапа, не давали припуститися помилки: переді мною стояв мій старий сварливий супутник професор Саммерлі.

— Ви теж! — вигукнув він. — Чи не станете ви переконувати мене, що теж отримали безглузду телеграму щодо кисню?

Я простягнув йому телеграму.

— Так-так, і я її отримав і послухався його, вельми

неохоче. Наш милий приятель нестерпний, як завжди. Не міг же йому, справді, так терміново знадобитися кисень, що він знехтував звичайними способами його доставки і забирає час у людей, зайнятих більше ніж він, і більш важливими справами? Чому він не виписав його з заводу?

Я міг тільки відповісти, що на це були у нього, ймовірно, серйозні причини.

— А може, він їх тільки вважав серйозними? Це, у всякому разі, не одне й те саме. Тепер вам, звичайно, не потрібно купувати кисень, тому що я і так везу з собою неабиякий запас.

— Та все одно, він чомусь бажає, певно, з якихось своїх міркувань, щоб я теж привіз кисень. Мені не хотілося б йти проти його волі.

Зрештою, не звертаючи уваги на буркотливі заперечення професора, я купив кисень, і незабаром поруч з його балоном в автомобіль було поставлено і мій. Саммерлі запропонував підвести мене на вокзал Вікторія.

Я підійшов до шофера мого таксі, щоб розплатитися. Той заломив значно вищу таксу за обговорену раніше, і повівся надзвичайно зухвало. Коли я знову підійшов до Саммерлі, у нього відбувалася запекла суперечка з обома молодиками, що ставили кисень в автомобіль і його сива цапина борідка підстрибувала від хвилювання. Один з робітників обізвав його, пам'ятається, дурним, полинялим, старим папугою і це так розлютило шофера машини Саммерлі, що він зіскочив зі свого сидіння і хотів з кулаками стати на захист професора. Мені ледь вдалося запобігти бійці.

Всі ці дрібні інциденти, як і наступні, можуть здатися нікчемними і тоді, дійсно, не привернули до себе моєї

уваги. Однак, коли я тепер дивлюся назад, то бачу їх зв'язок з тією подією, про яку збираюся повідомити.

Шофер, як мені здалося, був новачком, або, можливо, хвилювання, викликане інцидентом з робочими, позбавило його контролю над собою. У всякому разі, він вів машину з шаленою швидкістю.

По дорозі на вокзал ми два рази мало не зіткнулися іншими автомобілями, що мчали так само шалено і безладно — я ще пам'ятаю, як скаржився своєму супутнику, що спритність лондонських шоферів значно знизилася. Один раз ми мало не врізалися в натовп людей, що витріщався на бійку на розі Мелл-парку. Всі ці люди, і без того в стані сильного збудження, виявилися надзвичайно жорстокими до нашого незграбного шофера, і один хлопець, схопившись на підніжку, заніс палицю над нашими головами. Я зіштовхнув його, і ми були раді, коли ми проминули цей натовп та неушкодженими вибралися з парку.

Ці маленькі події залишили мене знервованим, та й терпіння моїх супутників, здавалося, теж вичерпувалося.

Втім, гарний настрій повернувся до нас, коли на вокзалі ми побачили лорда Джона Рокстона, що ходив взад і вперед по перону. Його довга, худа фігура була одягнена в світлий твідовий мисливський костюм. Виразне обличчя, з прекрасними, проникливими і при цьому веселими очима, засяло радістю, коли він побачив нас. Рудувате волосся його подекуди засріблилося, зморшки на лобі стали глибше, але він залишався тим самим лордом Джоном, добрим товаришем минулих часів.

— Привіт, Herr Professor! Здоров був, юний друже! — вигукнув він і пішов нам назустріч.

Лорд Джон розреготався, побачивши наші резервуари з киснем, які в цю мить розвантажували носій.

— Ви теж це купили! — вигукнув він. — Мій балон вже стоїть у купе. Що на цей раз спало на думку старому?

— Ви читали його лист в «Таймс»? — запитав я.

— А що там?

— Нісенітниця! — різко сказав Саммерлі.

— Думаю, що тут є якийсь зв'язок з цією кисневою витівкою, я майже впевнений в цьому, — зауважив я.

— Нісенітниця! — ще раз сказав Саммерлі із запалом, безсумнівно, зайвим.

Ми розмістилися в купе першого класу для курців, і професор вже закурив свою стару трубку, яка щоразу вселяла побоювання, що вона може обпекти його довгий сварливий ніс.

— Наш друг Челленджер — людина розумна, — сказав він збуджено. — З цим кожен погодиться. Тільки дурень може оскаржувати це. Ви подивіться на величину його капелюха! Капелюх цей прикриває мозок вагою в шістьдесят унцій — потужну машину, що працює без упину і дає відмінний продукт. Покажіть мені машинну будівлю, і я вам визначу розміри машини. Але при цьому він — природжений шарлатан! Ви ж пам'ятаєте, що я одного разу вже сказав йому це в обличчя. Природжений шарлатан, який вмів вправно привертати увагу за допомогою своїх драматичних трюків. В даний час все спокійно, ось чому наш приятель Челленджер хоче знову звернути на себе увагу суспільства. Чи не думаєте ви, що він серйозно вірить у всю цю нісенітницю щодо зміни в ефірі і загрози, що нависла над людським родом? Чи може бути в житті щось дурніше цього?

Він сидів, як старий білий ворон, каркав і трясся від сардонічного сміху. Я розгнівався, коли почув, в якому тоні він говорить про Челленджера. Було абсолютно непристойно так говорити про людину, якій ми були зобов'язані своєю славою. Я вже хотів гнівно відповісти йому, коли мене випередив лорд Джон.

— У вас вже одного разу вийшла сутичка зі старим Челленджером, — сказав він різко, — і через десять секунд ви лежали на обох лопатках. Я вважаю, професор Саммерлі, що вам було б найкраще відступитися і не чіпати його.

— Крім того, — додав я, — він був нам усім вірним другом. Хоч би якими були його недоліки, він відверта, пряма людина і ніколи не став би говорити погане про своїх супутників за їхньою спиною.

— Слушно сказано, мій хлопчику! — вигукнув лорд Джон Рокстон.

Потім він, привітно посміхаючись, поплескав по плечу професора Саммерлі.

— Негр Professor, не будемо сваритися, ми адже занадто багато пережили разом! Але Челленджера не чіпайте, бо цей молодий чоловік і я небайдужі до старого.

Саммерлі не був, однак, розташований піти на мирову. Обличчя його було холодним, як лід і він нервово димів своєю люлькою.

— Що стосується вас, лорде Рокстон, — прокаркав він, — то вашій думці в наукових питаннях я надаю рівно стільки ж значення, скільки ви надавали б моїй, наприклад, щодо нової мисливської рушниці. У мене є своя думка, сер, і я вмію її відстоювати. Невже, якщо я одного разу помилився, то повинен приймати на віру все, чим ця людина бажає нас пригощати, хоча б це була відверта нісенітниця, і не мати

права на власну думку? Чи потрібен нам такий собі Папа від науки, чиї непогрішні укладення повинні бути прийняті без заперечень смиренною паствою? Заявляю вам, панове, що у мене самого є голова на плечах і що я вважав би себе снобом і рабом, якби не жив власним розумом.

Раз це доставляє вам таке задоволення, то зробіть милість, вірте в лінії Фраунгофера і в те, що вони розпливаються в ефірі, і в усю таку дичину, але не вимагайте, щоб люди, старші від вас і досвідченіші, божеволіли разом з вами. Хіба не ясно як свічка, що якби ефір змінився, як він припускає, то це відбилося б згубно на здоров'ї людей і позначилося б і на нас самих? — Він розсміявся, шумно тріумфуючи з приводу власної аргументації. — Так, панове, в цьому випадку ми б не сиділи у цьому поїзді, мирно обговорюючи наукові питання, а помічали б явні ознаки отруєння. Але скажіть, будь ласка, в чому вбачаєте ви ознаки цієї «отрути», цього «космічного розкладання»? Відповідайте мені на це, панове! Відповідайте! Ні, я прошу вас не ухилитися, я наполягаю на відповіді!

Я дедалі більше злився. У поведінці Саммерлі було щось дратівливе та агресивне.

— Вважаю, ви висловлювали би дещо стриманіші зауваження, якби точніше були інформовані про стан речей, — сказав я.

Саммерлі вийняв люльку з рота і витріщив на мене очі.

— Вибачте, сер, що ви бажаєте сказати цим, безсумнівно, зухвалим спостереженням?

Я коротко повідомив про дивну епідемію серед тубільців Суматри, а також про те, що на Зондських островах раптово згасли маяки.

— Є межі і для людської тупості! — крикнув Саммерлі, все більше приходячи в лютю. — Невже ж ви не можете

зрозуміти, що ефір, якщо ми навіть на мить погодимося з ідіотською теорією Челленджера, є речовина рівномірної консистенції і що склад його на іншому кінці землі не може бути іншим, ніж тут, у нас? Невже ви могли хоч на секунду припустити, що існує особливий ефір для Англії і особливий для Суматри? Чи не думаєте ви, чого доброго, що ефір Кента у багатьох відношеннях краще, ніж ефір графства Сюррей, через яке ми в даний момент проїжджаємо? Воістину легковірність і невігластво профанів безмежні. Чи це можливо взагалі, щоб ефір на Суматрі мав згубні властивості, що позбавили свідомості населення цілої країни, тоді як ефір наших зон не робить ані найменшого впливу на наше самопочуття? Про себе, у всякому разі, я можу тільки сказати, що тілесно і духовно ніколи не відчував себе краще, ніж тепер.

— Можливо. Я не кажу, що я вчений, — сказав я, — але мені іноді доводилося чути, що наукові досягнення одного покоління нерідко визнаються помилковими вже в наступному поколінні. І в решті решт не потрібно володіти особливо гострим розумом, щоб збагнути, що ефір, про який ми по суті дуже мало знаємо, в різних частинах світу міг би відчувати на собі вплив місцевих умов і через це на іншому кінці землі виявляти дію, яка, мабуть, пізніше з'явиться і у нас.

— «Міг би» і «мабуть» — не можуть бути доказами! — розлючено закричав Саммерлі. — Так і свині могли би літати, але вони не літають. Мені нема про що з вами сперечатися. Челленджер заразив вас обох своїм божевільям, і ви розучилися тверезо мислити. З таким же успіхом я міг би вести розмову з диванною подушкою у цьому купе.

— Я повинен вам сказати абсолютно відверто, професор Саммерлі, що з часу нашої останньої зустрічі ваші манери анітрохи не покращилися, — різко сказав лорд Джон.

— Ви, титуловані особи, не дуже-то любите правду, — відповів Саммерлі з їдкою усмішкою. — Чи не правда, це не дуже приємне відчуття, коли тобі вказують, що гучне ім'я не заважає бути надзвичайно неосвіченою людиною?

— Чесне слово, сер, — жорстко сказав лорд Джон, — будь ви молодше, ви б не наважилися говорити зі мною в такому тоні.

Саммерлі виставив уперед підборіддя з маленькими гострими клаптиками своєї цапиною бороди.

— Благovolіть взяти до відома, шановний пане, що як в старості, так і в молодості я ще жодного разу в житті не вагався говорити те, що думаю, прямо в обличчя невігласам, — так, сер, — невігласам. І цій звичці я не зраджу, скільки б у вас не було титулів, які тільки можуть винайти раби і привласнити собі дурні.

Очі лорда Джона на мить спалахнули. Він з великим зусиллям стримав себе та з гіркою посмішкою відкинувся на спинку сидіння, схрестивши руки на грудях. Усе це справило на мене надзвичайно тяжке та неприємне враження. Наче хвиля, в голові пронеслися спогади про сердечну дружбу, про часи радісної спраги пригод, про все, за що ми страждали, чого домагалися і чого досягли. І ось до чого дійшло тепер — до випадів і образ!

Я раптом розплакався. Голосно, нестримно схлипував і зовсім не міг заспокоїтися. Мої супутники з подивом дивилися на мене. Я закрит обличчя руками.

— Все в порядку, — сказав я. — Але це так сумно!

— Ви хворі, друже мій, — сказав лорд Джон. — Мені

одразу здалося, що з вами не все гаразд.

— Ваші звички, сер, за останні три роки анітрохи не покращилися, — сказав Саммерлі, хитаючи головою. — Мені теж впала в очі ваша поведінка при нашій зустрічі. Не витрачайте на нього даремно своєї участі, лорде Джоне. Ці сльози — чисто алкоголічні. Людина надто багато випила. Втім, я вас щойно назвав невігласом, і це не зовсім добре з мого боку.

Це мені нагадало, однак, про один з моїх талантів, яким я раніше володів. Він досить забавний, незважаючи на його банальність. Ви знаєте мене тільки як серйозного вченого. Чи повірите ви, що я колись користувався репутацією відмінного імітатора голосів тварин? Мені вдасться вас, мабуть, приємно розважити. Чи не потішило б вас, якби я заспівав півнем?

— Ні, сер, — сказав лорд Джон, все ще засмучений, — це мене не потішило би.

— Квокання квочки, що тільки знесла яйце, викликало завжди бурхливе захоплення. Ви дозволите?

— Ні, сер, будь ласка. Я рішуче відмовляюся.

Незважаючи це заперечення, зроблене в серйозному тоні, професор Саммерлі відклав убік трубку і під час подальшої подорожі розважав нас — або, вірніше, думав, що розважає — наслідуванням голосу птахів та тварин. Це було так абсурдно, що мої сльози раптом змінилися бурхливим істеричним сміхом.

Я сидів навпроти цього серйозного професора і бачив, ні, скоріше чув його в образі самовпевненого півня або собаки, якому прищепили хвіст.

Десь посередині дійства лорд Джон простягнув мені газету, на полях якої було написано: «Бідолаха! Зовсім з

глузду з'їхав!». Все це було, звичайно, дуже дивно, проте професорова вистава здалася мені дуже милою і кумедною.

Тим часом лорд Джон нахилився до мене і почав розповідати довгу історію про буйвола та індійського раджу, в якій я не міг вловити ані початку, ані кінця. Коли професор Саммерлі саме защебетав канаркою, а лорд Джон досяг, здавалося, кульмінаційної точки в своєму оповіданні, поїзд нарешті зупинився у Джарвіс-Бруці, на станції Ротерфілд.

Тут на нас чекав Челленджер. Все індики світу не могли б крокувати більш гордою ходою, ніж професор, що йшов назустріч нам по перону власної станції з поблажливою посмішкою. Якщо він і змінився з часу нашої останньої зустрічі, то зміна полягала головним чином у тому, що його характерні риси стали ще різкіше, ніж колись. Потужна голова з опуклим чолом і пасмами волосся, що закривали очі, здавалося, ще збільшилася, чорна борода велично спадала на груди, гострі сірі очі дивилися на світ ще більш зухвало, ніж у минули часи.

Він жартівливо потис мені руку з особливою усмішкою викладача, що зустрів свого вихованця. Привітався з іншими, допоміг нам винести багаж і балони з киснем та помістив усе це у свій великий автомобіль, шофером якого був наш старовинний знайомий, незворушний, мовчазний Остін. Коли я в останній раз приїжджав сюди, він мав посаду дворецького.

Дорога йшла вгору по пологому пагорбу, красивою, приємною місцевістю. Я сидів попереду, поруч з шофером. Три моїх супутника, що були за мною, говорили всі одночасно.

Лорд Джон, наскільки я міг зрозуміти, все ще борсався у історії з буйволом. Перебиваючи його і один одного, звучали низький бас Челленджера і різкий голос Саммерлі. Вони обидва затіяли якийсь науковий спір. Раптом Остін, не відводячи очей від керма, повернув до мене своє, кольору червоного дерева, обличчя.

— Я звільнений, — сказав він.

— Боже мій! — вигукнув я.

В цей день мені все уявлялося незвичайним, всі говорили найнесподіваніші речі. Я ніби бачив сон.

— У сорок сьомий раз! — сказав задумливо Остін.

— Коли ж ви залишите службу? — запитав я, не знайшовши нічого кращого.

— Ніколи, — відповів він.

На цьому розмова, здавалося, скінчився, але через деякий час Остін озвався знову.

— Якщо я піду, хто ж подбає про нього? — він кивнув головою в бік свого хазяїна. — Хто тоді стане йому служити?

— Ймовірно, хтось інший, — припустив я непереконливо.

— Це неможливо. Ніхто тут не протягне більше тижня. З моєю відставкою всьому дому буде гаплик, як годиннику, в якому лопне пружина. Кажу вам це тому, що ви його друг і повинні це знати. Якби взяв його слова близько до серця... Він та його дружина, будуть без мене, як малі діти без батьків. Увесь дім на мені, а ось маєш, він мене звільняє!

— Чому ж ніхто не може тут ужитися? — запитав я.

— Тому що не всі такі розважливі, як я. Хазяїн людини дуже розумна, така розумна, що часом навіть занадто. Втім, здається мені, він не зовсім при своєму розумі.

Знаєте, що він зробив сьогодні вранці?

— Що?

— Вкусив економку, — хрипко прошепотів Остін.

— Вкусив?

— Так, сер, за ногу. Я бачив на власні очі, як вона потім кулею вилетіла за ворота.

— Боже милосердний!

— Ви б ще не те сказали, якби побачили, що у нас коїться. Він не припиняє сваритися з сусідами. Деякі з них кажуть, що він був би у більш належному суспільстві, коли б перебував серед допотопних чудовиськ, яких ви описали. Так вони думають. Я служу йому вже десять років і прив'язаний до нього, він велика людина, і служити йому — честь. Але часом він дуріє. Погляньте, сер, хоча б на це! Навряд чи це можна назвати старою доброю гостинністю, чи не так? Прочитайте самі!

Я підняв очі. Автомобіль як раз трохи сповільнився, беручи крутий підйом, і я побачив укріплену на паркані дошку з наступним коротким і виразним написом:

ЗАСТЕРЕЖЕННЯ!

відвідувачам, журналістам і жебракам вхід заборонено!

Д. Е. ЧЕЛЛЕНДЖЕР

— Це важко визнати привітним, — сказав Остін, хитаючи головою. — На вітальній картці такий напис виглядав б не дуже. Вибачте мене, пане, я вже давно так багато не говорив, але не можу стримати себе. Щось на мене найшло. Най б'є мене смертним боєм, я не звільнюсь, будьте впевнені. Він мій хазяїн, а я його слуга, хай воно так і залишається до скону.

Ми в'їхали в ворота, пофарбовані білою фарбою, і покотили по звивистій алеї з кущів рододендрону. В кінці алеї ми побачили гарний цегляний дім з білими віконницями. Місіс Челленджер, маленька, тендітна жіночка, стояла, усміхаючись, у відкритих дверях, вітаючи нас.

— Ну, моя люба, — сказав Челленджер, вискакуючи з автомобіля, — я привіз тобі гостей. Для нас це новина — приймати гостей, чи не так? Ми із сусідами, не дуже любимо один одного, згодна? Якби вони могли позбавитись нас за допомогою шурячої отрути, то, думаю, зробили б це уже давно.

— Це жахливо, прямо-таки жахливо, — чи то сміючись, чи то плачучи вигукнула його дружина. — Джорджу завжди потрібно з кимось сваритися. У нас тут немає жодного друга.

— Саме тому я можу дарувати нероздільну увагу своїй незрівнянній дружині, — сказав Челленджер і обхопив її талію своєю короткою товстою рукою.

Горила поруч з газеллю — ось так можна було уявити собі це подружжя.

— Підемо, підемо, гості, певно, втомилися з дороги. Ланч вже має бути готовий. Сарра повернулася?

Дружина професора пригнічено похитала головою. Він голосно розсміявся, пригладжуючи свою лапату бороду.

— Остіне, — крикнув він, — коли поставите машину в гараж, допоможіть господині. Тепер, джентльмени, ходімо до мене в кабінет, я повинен повідомити вам деякі дуже важливі речі.

2. ПРИЛИВ СМЕРТІ

В той час, коли ми проходили до вітальні, задзвонив телефон, і ми стали мимовільними свідками розмови професора Челленджера. Кажу «ми», але впевнений, що окрім нас, будь-хто в радіусі, щонайменше, ста ярдів, міг чути його громоподібний голос, що розносився по всьому будинку. Слова професора закарбувалися в моїй пам'яті.

— Так, так... звичайно, це я... Так, звичайно, професор Челленджер, знаменитий професор, а то хто ж?.. Звичайно, кожне слово, інакше мені не слідувало писати це... Мене це не дивує... Всі ознаки говорять за це... Протягом дня, або близько того... Ну, цьому я не можу перешкодити... Дуже неприємно, безсумнівно, але це торкнеться і більш значних людей, ніж ви. Бідкатися марно... Нічого не можу вдіяти. Вам треба з цим змиритися... Припиніть. Це нонсенс! У мене є справи важливіші, ніж слухати вашу балаканину!

Він шумно повісив трубку і повів нас по сходах до свого кабінету — просторої світлої кімнати. На великому письмовому столі лежало сім або вісім нерозпечатаних телеграм.

— Я іноді подумую про те, чи не завести мені трохи коротшу телеграфну адресу в інтересах моїх кореспондентів. Можливо, «Ной, Ротерфілд» — було би досить непогано.

Як це бувало завжди, коли він відпускав недолугий жарт, професор навалився на письмовий стіл і так затрусився від реготу, що руки його ледве розпечатували телеграми.

— «Ной! Ной!» — аж задихався він з буряковим обличчям.

Поки ми з лордом Джон обмінювалися посмішками, Саммерлі, з видом кози, що страждає на кольки, сардонічно похитував головою на знак несхвалення. Нарешті,

все ще мукаючи та інколи вибухаючи сміхом, Челленджер приступив до читання телеграм. Ми троє стояли перед високими склепінчастими вікнами і милувалися чудовим видом.

На це, безумовно, треба було подивитися. Дорога, якою ми дісталися сюди, підняла нас на неабияку висоту. Ми перебували, як я дізнався пізніше, приблизно на сімсот футів вище рівня моря. Дім Челленджера стояв на краю пагорба і з південного боку будинку, де був розташований кабінет, відкривався вид на долину, що розкинулася серед хвилястих пагорбів. Стовп диму, який піднімався з западини між пагорбами, вказував місце розташування Льюїса. Прямо перед нами лежали просторі зелені майданчики гольф-клубу Кроуборо з чисельними ігрокami. Трохи подалі на південь ми бачили за лісною просікою частину залізничної лінії, яка вела з Лондона у Брайтон, а під нами, в безпосередній близькості, знаходився обгороджений забором дворик, де стояв автомобіль, який доставив нас з вокзалу.

Вигук Челленджера змусив нас обернутися. Він прочитав усі телеграми і методично розклав їх перед собою. Його широке обвітрене обличчя, або, точніше кажучи, та його незначна частина, яка не була закрита бородою, почервоніло, що вказувало на сильне збудження професора.

— Нумо, джентльмени, — сказав він так, немов звертався до зібрання, — це воістину цікава зустріч. Вона відбувається при абсолютно незвичайних, я би навіть сказав — безпрецедентних обставин. Дозвольте запитати, чи не помітили ви чогось надзвичайного поки їхали сюди з міста?

— Я помітив тільки одне, — сказав Саммерлі з кислою посмішкою, — що наш молодий друг за останні три роки

анітрохи не виправився. Я повинен, на превеликий жаль, констатувати, що у мене були серйозні підстави бути незадоволеним його поведінкою в дорозі, і було б нещиро з мого боку стверджувати, що він справив на мене цілком гарне враження.

— Ну, ну, все ми часом буваємо трохи безцеремонні! — зауважив лорд Джон. — Молодий чоловік не мав, звичайно, на увазі нічого поганого. Врешті-решт він — учасник міжнародних змагань і, якщо півгодини дошкуляв нам описом футбольного матчу, то має на це такі ж права, як і будь-хто інший.

— Я вам півгодини описував матч?! — вигукнув я з подивом. — Ви самі протягом півгодини розповідали мені якусь нескінченну історію про буйвола. Професор Саммерлі може це підтвердити.

— Мені важко вирішити, хто з вас обох був нуднішим, — відгукнувся Саммерлі. — Заявляю вам, Челленджер, що все життя буду затискати вуха, як тільки при мені заговорять про буйволів або футбол.

— Я сьогодні ані слова не сказав про футбол! — обурився я.

Лорд Джон пронизливо свиснув, а Саммерлі пригнічено похитав головою.

— Та ще в таку ранню пору! — продовжував він. — Це справді могло вивести хоч кого з себе. У той час як я сидів у замисленому мовчанні...

— У мовчанні? — вигукнув лорд Джон. — Та ви влаштували нам вар'єте, імітуючи голоси тварин і були схожі, скоріше, на скажений грамофон, ніж на людину.

Саммерлі це боляче зачепило.

— Вам завгодно бути позбавленим смаку, лорд Джон, — сказав він скривившись, наче випив оцту.

— Але чорт забирай зовсім, це вже межує з божевіллям! — вигукнув лорд Джон. — Кожен в точності знає, що робили інші, але ніхто не може згадати, що він сам виробляв. Почнемо з самого початку. Ми сіли в купе першого класу для курців, це безсумнівно, чи не так? Потім почалася суперечка з приводу листа до «Таймс» нашого друга Челленджера.

— О, ви справді сперечалися через це? — гнівно запитав господар і насупив брови.

— Ви, Саммерлі, сказали, що у всій цій історії немає ані слова правди.

— Ого! — сказав професор Челленджер і погладив свою бороду. — Ні слова правди? Пам'ятається, я вже якось чув цю фразу. Чи можу я дізнатися, якими аргументами спростував великий і знаменитий професор Саммерлі твердження скромної людини, яка насмілилася висловити свою думку про наукові можливості? Чи не зійде він до того, щоб привести деякі аргументи на захист своєї думки, перш ніж остаточно розвінчати цю жалюгідну нікчому?

Він саркастично вклонився із грацією, достойною слона.

— Доводи ці вельми нескладні, — завзято відповів Саммерлі. — Я встановив, що якби ефір біля Землі був в одній своїй частині настільки отруйний, щоб викликати небезпечні симптоми, то навряд чи ми троє могли уникнути його під час нашої залізничної подорожі.

Ця заява невимовно розвеселила Челленджера. Він зареготав так, що вся кімната, здавалося, почала тремтіти та гриміти.

— Наш вельмиповажний Саммерлі не цілком, мабуть, охопив ситуацію, що, втім, трапляється з ним не в перший раз, — сказав він нарешті і витер спітніле чоло.

— Джентльмени, я вас краще познайомлю зі станом речей, якщо представлю вам докладний звіт про мої власні вчинки сьогоднішнім ранком. Вам легше буде розібратися у всіх ваших духовних абераціях, про які ви розповідаєте, коли я покажу вам, що якоїсь миті я помічав, як порушувалася навіть моя духовна рівновага.

У нас в будинку служить вже кілька років економка Сара — запам'ятати її прізвище я ніколи не намагався. Це надмірно скромна особа суворої і непривабливої зовнішності. Вдачі вона абсолютно байдужої, і ми ніколи, наскільки пам'ятаємо, не помічали в неї будь-яких душевних поривань.

Коли я сьогодні вранці сидів один за сніданком, — дружина має звичку не виходити зі своєї кімнати вранці, — то раптом у мене майнула думка, що було б весело і разом з тим повчально, перевірити межі незворушного спокою Сари. Я обрав для цього настільки ж простий, як і надійний засіб: перекинув маленьку квіткову вазу, яка зазвичай стоїть посеред столу, подзвонив і сховався під стіл.

Сара входить, бачить, що кімната порожня, і думає що, мабуть, я в кабінеті.

Як я і очікував, вона підходить ближче, нахиляється над столом і хоче поставити вазу на місце. Перед очима у мене стирчать вовняний панчіх і черевик на гумках. Я висовують голову і кусаю її за ікру.

Успіх перевершив мої найсміливіші очікування. Кілька секунд вона тихо стояла, приголомшена, і розглядала зверху вниз мій череп. Потім пронизливо крикнула й кинулася з кімнати.

Я — за нею, щоб заспокоїти її, але вона нічого не чує, скаче галопом по дорозі, і через кілька хвилин я бачу в

бінокль, як вона зі швидкістю кур'єрського потяга мчить в південно-західному напрямку.

Розповідаючи вам цей анекдот, я утримуюся від будь-яких пояснень. Я сію зерна в ваших мізках і чекаю сходів. Чи не осяває вас здогадка? Чи не приходять вам щось в голову з цього приводу? Що ви на це скажете, лорд Джон?

Лорд Джон похмуро похитав головою.

— Ви наразите себе на великі неприємності, якщо не пригальмуєте, — сказав він.

— Чи не могли б ви, Саммерлі, зробити якесь зауваження з цього приводу?

— Вам слід було б тимчасово відмовитися від будь-яких розумових занять, Челленджері, і пройти тримісячний курс лікування на якомусь німецькому курорті, — зауважив той.

— Глибока думка, глибока! — вигукнув професор. — Ну, юний друже мій, проречіть нам свою мудрість, після того як ваші попередники зазнали поразки!

І, дійсно, я прорік цю мудрість. Кажу це з усією можливою скромністю. Звичайно, тепер, коли будь-хто в достатній мірі обізнаний про ці події, вся ця історія здається ясною і зрозумілою, але до тоді вона, не була такою внаслідок своєї новизни.

— Отрута! — вигукнув я.

В той час, як я промовляв це слово, мені пригадалися всі ранкові події, розповідь лорда Джона про буйвола, мій істеричний плач, зухвала поведінка професора Саммерлі.

Згадав я також дивні події в Лондоні, хвилювання в парку, шалену їзду шофера, сварку на кисневому заводі. Тепер мені все стало зрозумілим.

— Зрозуміло! — вигукнув я ще раз. — Це отрута. Ми всі отруєні.

— Абсолютно вірно! — сказав Челленджер і потер руки. — Всі ми отруєні. Наша планета потрапила в отруйну ефірну зону і занурюється в неї все глибше зі швидкістю багатьох мільйонів миль за хвилину. Наш юний друг сформулював тільки що причину всіх цих дивних явищ одним словом: отрута!

Всі ми дивилися один на одного з німим острахом. Ні у кого не знайшлося заперечень.

— За допомогою психічного самонавіювання можна придушувати в собі ці симптоми і спостерігати їх, — продовжував Челленджер. — Але я не можу припустити, що ця властивість розвинена у вас всіх так само сильно, як у мене. Тут полягає відмінність нашого обдарування. У всякому разі, властивість ця неабиякою мірою спостерігається зараз у нашого молодого друга.

Після короткого спалаху шаленства, яким я так налякав свою служницю, я сів і почав докладно розмірковувати. Перш за все я прийняв до уваги, що жодного разу ще не відчував ані найменшого бажання хапати за ікри кого-небудь з моїх домашніх. Потреба ця, треба визнати, була ненормальною.

І відразу ж мені відкрилася вся істина. Я кілька разів помацав собі пульс і констатував перевищення норми на десять ударів і прискорення моїх рефлекторних рухів. Мені вдалося, — коли моя дружина сходила по сходах і я вже збирався сховатися за дверима, щоб налякати її диким ревом, — мені вдалося, кажу я, придушити в собі це бажання і привітатися з нею пристойно і спокійно, як завжди. Тим же способом вдалося мені впоратися з дивною потребою крякнути качкою, коли я пізніше вийшов з дому, щоб веліти подати автомобіль.

Я застав Остіна, поглинутого ремонтом і вчасно помітив, що вже заніс кулак, від якого б він, безсумнівно, пішов за прикладом економки. Тоді я поклав йому руку на плече і наказав вчасно подати автомобіль, щоб зустріти вас.

Зараз я відчуваю непереборне бажання схопити професора Саммерлі за його безглузду бороду і сильно смикнути його голову вперед і вниз, а між тим — ви бачите — я здатний ідеально стримувати себе. Беріть з мене приклад!

— У мене це, мабуть, виразилося у оповіданні про буйвола, — сказав лорд Джон.

— А у мене — у футбольному матчі.

— Ви, мабуть, маєте рацію, Челленджер, — сказав спокійно Саммерлі. — Я повинен погодитися, що моє покликання — скоріше критикувати, ніж констатувати, і що мене не так-то легко схилити на сторону нових поглядів, особливо коли вони так нереальні і фантастичні, як в даному випадку. Однак, розмірковуючи як слід над ранковими подіями і згадуючи безглузду поведінку моїх супутників, я готовий повірити, що тому виною якась збудлива отрута.

Професор Челленджер весело поплескав свого колегу по плечу.

— Ми робимо успіхи, — сказав він. — Ми рішуче робимо успіхи!

— А тепер, колего, — смиренно запитав Саммерлі, — скажіть, якої ви думки про даний стан речей?

— З вашого дозволу, я скажу кілька слів щодо цього. — Професор сів зверху на письмовий стіл, похитуючи своїми короткими ногами. — Ми є свідками страшної катастрофи. На мій погляд, прийшов кінець світу.

Кінець світу! Мимоволі ми звернули погляди до широкого вікна і побачили чарівний літній ландшафт, схили

вересу, що спускалися у долину, красиві заміські будинки, затишні ферми, спортсменів на майданчиках для гольфу.

Кінець світу! Як часто ми чули ці слова! Але ніколи не думали, що вони можуть стати реальністю. Колись вони означали абсолютно невизначений момент у часі, а зараз стали нашим сьогоднішнім — це була нищівна, відчайдушна думка. Всі ми були немов паралізовані і мовчки чекали продовження промови Челленджера.

Його надзвичайний вигляд і зовнішність додали його словам таку вагу, що ми на якийсь час забули всю його грубість і дикуватість. Він у своїй величі здавався нам осторонь звичайних смертних. Потім повернулося — принаймні мені — втішне враження, що двічі з того часу, як ми увійшли в кімнату, він корчився від сміху. Я подумав, що і для психічного розладу повинні існувати межі. Катастрофа не могла бути настільки грізною і настільки близькою.

— Уявіть собі виноград, — сказав професор, — вкритий мікроскопічними шкідливими бацилами. І ось садівник кропить його знезаражувальним засобом. Може бути, він хоче очистити виноград. Може бути, йому потрібно місце для нової, менш шкідливої бацили. Як би там не було, він занурює його в отруту — і бацили зникають. Доля так само поводить з сонячною системою, і незабаром бацила-людина, маленька смертна комаха, яке звивається і корчиться на поверхні земної кори, буде видалена з буття за допомоги стерилізації.

Стало тихо. Раптом пронизливо задзвонив телефон.

— Одна з наших бацил пищить про допомогу, — сказав Челленджер, похмуро сміючись. — Вони починають розуміти, що продовження їхнього існування не складає однієї з основних умов буття всесвіту.

Він вийшов з кімнати на декілька хвилин. Я пам'ятаю, що під час його відсутності ніхто не промовив жодного слова.

— Керуючий відомством охорони здоров'я в Брайтоні, — сказав професор, повернувшись. — Симптоми сильніше виявляються чомусь в приморських місцевостях. Наше високе розташування, сімсот футів, дають нам перевагу. Народ, мабуть, дізнався, що я перший фахівець у цьому питанні. Не сумніваюсь, це результат мого листа в «Таймс». До цього я говорив з мером одного глухого містечка. Ви чули цю розмову. Він, мабуть, надзвичайно дорожить своїм життям і мені довелося поставити його на належне місце.

Саммерлі встав і підійшов до вікна. Його худі, кістляві руки тремтіли від хвилювання.

— Челленджер, становище занадто серйозно для суперечок, — сказав він широ, — Не думайте, що я маю намір дратувати вас питаннями. Та я вам все одно їх поставлю, бо, можливо у ваші міркування закралася помилка. Сонце, як ніколи ясно сяє в небесній блакиті. Ми бачимо луки і квіти і чуємо пташиний щебет. Люди розважаються на майданчиках для гольфу, а працівники в поле молотять хліб.

Ви стверджуєте, що їх і нас чекає знищення, що цей літній день є, мабуть, останнім днем, якого вже так давно чекає людство. На чому ж ви засновуєте своє жахливе твердження? Наскільки нам відомо — на незначному ухиленні від норми спектральних ліній, на чутках про епідемію на Суматрі, на незвичайні порушення, які ми начебто помітили один у одного. Цей останній симптом виявляється не так сильно, щоб ми не могли подолати його силою волі.

Не церемоньтесь з нами, адже до цього ми разом стояли перед обличчям смерті. Скажіть прямо, що на нас чекає і яким малюється вам наше майбутнє?

Це була гарна, сердечна промова. В ній відчувався стійкий, сильний характер, який приховувався за незграбністю і різкістю старого зоолога. Лорд Джон встав і потиснув йому руку.

— Я теж за це, — сказав він. — Ви повинні сказати нам, Челленджер, яка доля нас чекає. Ми не боязкі труси, як це вам відомо. Але так як ми приїхали з наміром трохи у вас погостювати, а дізналися, що на всіх парах мчимо назустріч страшному суду, то не заважало б все ж трохи пояснити. Якщо нам загрожує небезпека, то наскільки вона велика і що ми зробимо, щоб їй запобігти?

Прямий і стрункий, освітлений сонячними променями, що лилися з вікна, стояв лорд Джон, поклавши за смаглу руку на плече Саммерлі. Я лежав у кріслі з недопалком сигарети в зубах і знаходився в такому душевному стані, коли враження стають особливо виразними.

Ймовірно, це було новою стадією отруєння. Всі невідомі імпульси зникли. Моя психіка стала млявою, але надзвичайно спостережливою. Я був тільки глядачем. Я відчував себе так, немов все, що відбувається навколо, анітрохи мене не стосується. Я знаходився в товаристві трьох сильних, сміливих чоловіків, і спостерігати їхню поведінку було надзвичайно цікаво.

Челленджер насупив густі брови і погладив себе по бороді, перш ніж приступити до пояснення. Видно було, що він ретельно зважає кожне слово.

— Які були останні новини при вашому від'їзді з Лондона? — запитав він.

— О десятій годині я був у своїй редакції, — відповів я. — Тоді тільки прийшла телеграма агентства «Ройтер» з Сінгапуру про те, що хвороба поширилася по всій Суматрі і тому навіть не були запалені маяки.

— З тих пір становище значно погіршилося, — сказав Челленджер і показав на стос телеграм. — Я весь час підтримую зв'язок як і з владою, так і з пресою і тому знаю, що відбувається у всіх частинах світу. Всі висловлюють наполегливе бажання, щоб я повернувся до Лондона. Але це було б, по-моєму, абсолютно безцільно. Судячи з повідомлень, отруєння насамперед проявляється у психічному збудженні. Наскільки мені відомо, сьогодні вранці в Парижі відбулися дуже великі заворушення.

Якщо можна вірити матеріалу, яким я володію, то слідом за цим станом збудження, яке приймає вельми різноманітні форми — в залежності від раси і індивіда, настає підвищення життєдіяльності і загострення здібностей, ознаки чого, здається, я спостерігаю зараз у нашого юного друга. Далі, після досить тривалого проміжку часу, слідує сонливість, яка веде до смерті. Думаю, що мої пізнання в токсикології дають мені право прийти до висновку, що існують відомі рослинні отрути, які діють аналогічним чином на нервову систему...

— *Datura!* — вирвалося у Саммерлі.

— Чудово! — вигукнув професор Челленджер. — Заради наукової точності, дамо назву цьому отруйного агенту, а саме: «дурман», «*datura*». За вами, мій милий Саммерлі, буде, — на жаль, після вашої смерті, — визнана честь визначення терміну для універсального руйнівника, дезінфекційного засобу, яким користується Великий Садівник. Отже, ми приймаємо дії дурману такими, якими я їх

описав. Для мене не підлягає сумніву, що весь світ зазнає їх на собі і що жодна жива істота не залишиться неушкодженою, бо ефір заповнює собою весь світ. Досі це траплялося нерівномірно, але відмінність в часі виражається всього в декількох годинах, що може бути уподібнено припливу, який покриває одну смугу суходолу за іншою, поки, нарешті, усе не виявиться залитим.

Всі ці явища, вплив і розподіл дурману, управляються певними законами, встановити які було б надзвичайно цікаво, якби ми тільки мали на це час. Наскільки мені вдалося простежити, — він глянув на телеграми, — менш розвинені раси виявилися першими жертвами. З Африки приходять дуже тривожні повідомлення, австралійські ж тубільці, здається, вже винищені поголовно. Північні народи поки виявляють велику опірність, ніж населення півдня. Ось це повідомлення відправлено сьогодні з Марселя о 9 г. 45 хв. Читаю його вам дослівно:

«Протягом ночі у всьому Провансі населення в нездоровому збудженні. Бунти виноградарів у Німі. Соціалістичні заворушення у Тулоні. Раптові захворювання з подальшою комою спостерігаються сьогодні вранці. *Peste foudroyante**. Велика кількість трупів на вулицях. Параліч бізнесу та загальний хаос.»

Годиною пізніше той же інформатор телеграфує:

«Нам загрожує повне винищення. Собори та церкви переповнені. Померлі переважають живих. Це немислимо і жахливо. Смерть здається безболісною, але швидкою і неминучою.»

Така ж телеграма прийшла з Парижа.

* *Peste foudroyante* (фр.) — миттєва чума.

Індія і Персія, здається, вимерли зовсім. Слов'янське населення Австрії охоплене епідемією, німецькі народності майже не порушені нею. Наскільки я можу в загальних рисах встановити на підставі своєї недостатньої інформації, жителі рівнин і приморських областей швидше підпали впливу отрути, ніж жителі гористих країн. Будь-яка нерівність місцевості тут грає роль, і якщо справді комусь судилося пережити людство, то така людина мала би перебувати на вершині гори, високою, як Арарат. Навіть невеликий пагорб, на якому ми знаходимося, може на короткий час стати острівцем порятунку в морі загибелі. Але при такому темпі через кілька годин будемо затоплені і ми.

Лорд Джон витер лоба хусткою.

— Я не в силах зрозуміти, як ви могли тут сидіти і сміятися, тримаючи в руках ці телеграми. Я досить часто дивився смерті в очі, але те, що всі приречені, це дуже страшно.

— Що стосується моїх веселощів, — сказав Челленджер, — то ви повинні зважати на те, що я теж відчув вплив ефірної отрути на людський мозок так само, як і ви. Щодо жаху, який призводить загальне вмирання, то я вважаю це почуття перебільшеним. Якби вас одного на зовсім маленькому суденці змусили спливти у відкрите море, то у вас були б усі підстави зажуритися. Невідомість і самотність пригнічували б вас. Навпаки, коли ви пускаєтеся в плавання на великому кораблі, коли вас супроводжують близькі і друзі, то, незважаючи на невизначеність мети, ви черпаєте розраду в близькості та спілкуванні з ними. Самотня смерть, мабуть, страшна, але загальна загибель, особливо коли настає вона так швидко і безболісно, нічого жахливого, як на мене, не становить. Насправді, жах полягає в ідеї вижити,

коли все, що вивчене, відоме і піднесене минуло.

— Так що ж ви пропонуєте? — запитав Саммерлі, який, на подив, схвально кивав головою під час промови свого колеги.

— Їсти, — сказав Челленджер, тому що в цю хвилину якраз пролунав гонг. — У нашої кухарки кулінарне мистецтво по частині яєчні, затьмарюють лише котлети її ж приготування. Будемо сподіватися, що її таланти не постраждали від космічних впливів. До того ж необхідно врятувати від загального знищення мій Scharzberger*, наскільки це вдасться нашим спільним зусиллям. Було б прикро дати марно загинути цьому благородному напою.

Професор скотився з письмового столу, на якому сидів, поки розповідав нам про майбутню загибель планети.

— Ходімо, — сказав він, — часу залишилося мало, тому скористаємося ним по можливості правильно і розумно.

Ланч пройшов весело і жваво, хоча ми увесь час усвідомлювали своє жахливе становище і ця урочиста серйозність позначалася на нашому настрої. Тільки ті, хто ніколи не були в смертельній небезпеці, жахаються перед кончиною. Кожен з нас мав у своєму житті нагоду освоїтися з цією думкою, а дружина Челленджера знаходила опору в своєму могутньому чоловікові. Їхні шляхи були спільними.

Майбутнє наше було вже визначено, але теперішнє належало нам.

Час, що залишився, ми проводили в приємній і жвавій бесіді. Розум наш працював, як я вже казав, надзвичайно гостро. Навіть я часом відзначався дотепністю. А Челленджер був просто чудовий. Ніколи ще не була мені такою

* Марка вина

ясною велич цієї людини, міць його розуму, як в цей день. Саммерлі провокував його своєю їдкою критикою.

Лорд Джон і я потішалися, слухаючи їх. Дружина Челленджера, поклавши руку на його плече, зменшувала рев філософа. Життя, смерть, рок, доля людства — такими були теми нашої бесіди в цю пам'ятну годину, значення якої ускладнювалося тим, що дивне і раптове підвищення нашої життєдіяльності і легкий свербіж в тілі говорили про повільне і поступове наближення до нас смертельної Хвилі. Я помітив, як лорд Джон раптом закрив рукою очі, як Саммерлі відкинувся на спинку свого крісла. І все ж на душі у нас було легко.

Остін поклав на стіл сигарети і хотів піти.

— Остіне! — гукнув його професор.

— Що накажете, пане?

— Я дякую вам за вірну службу.

Посмішка ковзнула по хмурому обличчю слуги.

— Я тільки виконував свій обов'язок, — сказав він.

— Сьогодні світ загине, Остіне.

— Слухаю, пане. О котрій годині, пане?

— Не можу вам точно сказати, Остіне. Ще до вечора.

— Дуже добре.

Неговіркий Остін вклонився і вийшов. Челленджер закурив сигарету, присунувся ближче до дружини і взяв її руки в свої.

— Ти знаєш, любя, який стан речей, — сказав він. — Я вже пояснив це нашим друзям. Але ти не боїшся?

— Це не буде боляче, Джордже?

— Не більше, ніж якби ти дала себе приспати дантистові. Всякий раз, як ти піддавалася наркозу, ти вмирала.

— Але ж це було дуже приємним відчуттям.

— Так само приємна, мабуть, смерть. Груба машина

людського тіла не здатна утримувати сприйнятті враження, але ми здогадуємося, яка духовна насолода криється в стані сну або трансу. Можливо, природа побудувала чудові ворота і заважила їх безліччю запашних і мерехтливих покривал, щоб створити нам переддень нового життя. Всякий раз, коли я глибоко досліджував існуюче, я знаходив в основі тільки добро і мудрість. І якщо боязкий смертний коли-небудь особливо потребує ніжності, то таким моментом, безсумнівно, є небезпечний перехід від буття до небуття.

Ні, Саммерлі, я нічого не хочу знати про ваші закони, тому що я, зрештою, здаюся собі занадто потужним явищем, щоб мені погрожував чисто фізичний розпад на жменьку солей і три відра води.

— Раз вже ми говоримо про смерть, — сказав лорд Джон, — то я ось що зауважу. Я християнин, але прекрасно розумію наших предків, які заповідали ховати себе з сокирою, сагайдаком, стрілами та іншими речами, ніби їм належало продовжувати свій звичайний спосіб життя. Я не знаю, — при цьому він зніяковіло на нас подивився, — мабуть, і мені було б затишніше, якби мене поховали з моєю мисливською рушницею, з тією, що з гумовим ложем, та з патронташем... Це, звичайно, безглузда примха, але вона є. Що скажете на це, Herr Professor?

— Якщо вам завгодно знати мою думку, — сказав Саммерлі, — то мені це видається безперечним пережитком кам'яного віку, а можливо, і більш віддаленої доби. Сам я належу до двадцятого сторіччя і хотів би померти, як культурна людина. Я не міг би сказати, що боюся смерті більше вас всіх, тому що жити мені в усякому разі залишається недовго. Але я не в змозі спокійно сидіти і чекати

її без спроб до опору, як баран чекає різника. Чи ви впевнені, Челленджер, що ми нічого не можемо зробити?

— Щоб врятуватися — нічого, — сказав Челленджер. — У кращому випадку нам вдасться продовжити наше життя на кілька годин і безпосередньо спостерігати за розвитком цієї величної трагедії, перш ніж ми самі станемо її жертвами. Це, мабуть, в моїй владі. Я прийняв деякі запобіжні заходи.

— Кисень?

— Абсолютно вірно. Кисень.

— Але як нам допоможе кисень, коли отруєний весь ефір? Між киснем і ефіром так само мало спільного, як, скажімо, між цеглою і будь-яким газом. Це абсолютно різні речовини. Одне не може впливати на інше. Челленджер, ви не можете це стверджувати серйозно!

— Мій добрий Саммерлі, на цю ефірну отруту, безсумнівно, впливають елементи матерії. Ми бачимо це за характером і розподілом її дії. А priori, ми не могли цього передбачити, але тепер це беззаперечний факт. Тому я твердо впевнений, що такий газ, як кисень, підвищує життєздатність і опірність організму, здатний послабити дію отрути, настільки влучно названою вами дурманом. Можливо, зрозуміло, що я помиляюся, але я впевнений у правильності своїх припущень.

— Ну, знаєте, — сказав лорд Джон, — якщо ми сядемо і почнемо, як немовлята, смоктати кожен свою пляшечку, то, даруйте, я від цього відмовляюся.

— Це не знадобиться, — сказав Челленджер. — Ми подбали про те, — і повинні бути вдячні за цю думку головним чином моїй дружині, — щоб її будуар став по можливості повітронепроникним. За допомогою грубих ковдр і лакованого паперу.

— Святі небеса, Челленджері, чи не вважаєте ви можливим відгородитися від ефіру лакованим папером?

— Достойний друже мій, ви дали маху. Не проникненню ефіру, а зникненню кисню повинні перешкодити ці запобіжні заходи. Я впевнений, що ми не втратимо свідомості, поки повітря буде перенасичене киснем. У мене було два балони з киснем, а ви привезли ще три. Правда, це небагато, але як-не-як це краще, ніж нічого.

— Чи надовго нам вистачить його?

— Цього я не можу сказати. Ми не відкриємо балонів, поки повітря не стане нестерпним. А потім почнемо випускати газ за потребою. Можливо, доля нам подарує кілька зайвих годин, а може, і днів, протягом яких ми будемо дивитися на згаслий світ. Таким способом ми віддаємо власну кончину, наскільки зможемо, і незвичайний жереб наш полягатиме в тому, що ми вп'ятох опинимося таким собі ар'єргардом людства на шляху в невідоме. Але чи не будете ви ласкаві трохи допомогти мені впоратися з балонами? Повітря стає важким.

3. ЗАНУРЕНІ

Кімната, якій судилося стати ареною цієї незабутньої події, була чарівним будуаром, обставленим з жіночим смаком, розмірами приблизно чотирнадцять на шістнадцять футів. До неї примикала, будучи відокремленою червоною оксамитовою завісою, невелика кімнатка, що слугувала професору гардеробною. Звідти двері вели в простору спальню. Завіса продовжувала висіти, але для нашого експерименту будуар і гардеробна склали за-

гальне приміщення. Одна з дверей і віконні рами були суцільно обклеєні смугами лакованого паперу, так що стали в буквальному сенсі непроникні. Над другими дверима, які вели в передпокій, була віддушину, яку можна було відкрити, потягнувши за шнурок, якби знадобилося дати доступ свіжому повітрю. По кутах кімнати стояли у діжках великі рослини.

— Особливо делікатне і важливе питання полягає в тому, як нам позбутися від зайвої вуглекислоти, не витрачаючи якимось чином кисню, — сказав Челленджер і задумливо подивився на п'ять притулених до стіни балонів з киснем. — Якби я мав для приготувань більше часу, я міг би зосередити весь свій розум на вирішенні цього завдання. Але нехай же буде так. Ці рослини теж підуть нам на користь. Два резервуари з киснем підготовлені і можуть бути увімкнуті миттєво. Таким чином, ми не будемо захоплені зненацька. У всякому разі, нам слід не надто віддалятися від цієї кімнати: критичний момент може настати раптово і несподівано.

Низьке вікно виходило на балкон. Звідси нам відкривався той же вид, яким ми вже милувалися з кабінету. Я подивився у вікно, але ніде не помітив чогось незвичайного. Переді мною пагорбом виляса дорога. По ній повільно піднімалися дроги — один з тих допотопних пережитків, які можна знайти в небагатьох селах. Внизу подалі я помітив молоду няню, що котила перед собою дитячу коляску і вела за руку ще одну дитину.

Над покрівлями підіймалися синюваті клуби диму, що надавали пейзажу відбиток заспокійливого порядку і затишного добробуту. Ніде, ні на синьому небі, ні на залитій сонячним світлом землі, не видно було ознак ката-

строфи, що насувалася. Женці знову з'явилися на полях, а гравці у гольф групами по дві і чотири людини бігали по майданчиках. В голові у мене відбувалося таке дивне сум'яття, а розхитані нерви були так напружені, що байдужість цих людей здавалася мені вражаючою та незбагненною.

— Люди, здається, почувають себе чудово, — сказав я, вказуючи на майданчик для гольфу.

— Ви грали ви коли-небудь в гольф? — запитав лорд Джон.

— Ні, не грав.

— Ну, юначе, якщо вам коли-небудь доведеться грати в гольф, то ви дізнаєтеся, що справжній гравець, якщо вже почав гру, може бути зупинений хіба що трубним гласом страшного суду. Чуєте? Телефон знову задзвонив!

Час від часу поки ми снідали і після того, пронизливий дзвін закликав професора до апарату. Потім, у кількох словах, він повідомляв нам новини, про які дізнавався. Ще ніколи не доводилося чути про такі незвичайні події.

З півдня насувалася гігантська тінь, подібно жохливій хвилі знищення: Єгипет пройшов через безумство і за-снув. В Іспанії та Португалії шалені бої між клерикалами і анархістами стихли в мовчанні смерті. З Південної Америки вже не приходило ніяких телеграм.

У південних частинах Північної Америки населення після жохливих битв на ґрунті расової ворожнечі вимерло від отрути. На півночі Меріленда, дія отрути поки що виявилася в незначній мірі, в Канаді була майже непомітною. Зате Бельгія, Голландія та Данія були одна за одною поглинені потоком.

Відчайдушні крики про допомогу мчали з усіх боків до наукових центрів, до знаменитих хіміків і лікарів, —

благання поради і порятунку. Астрономів також засипали питаннями.

Але нічого вже не можна було зробити. Явище це було загальним і знаходилося поза межами людської науки і влади. То була смерть – безболісна, але невідворотна, для старих і молодих, для хворих і здорових, для бідних і багатих, і не було від неї порятунку. Ось такими були новини, які ми дізнавалися з уривчастих, відчайдушних телефонних повідомлень. Великі міста вже знали про свою долю і, наскільки ми могли судити, готувалися до неї зі смиренням і гідністю.

Ми все ще бачили внизу перед собою селян і спортсменів, зайнятих своїми справами, наче ягнята, що не помічають ножа різника. Це здавалося неймовірним. Та як вони могли про це знати? Біда сунула на нас всіх жахливими, велетенським кроками.

Щойно пробило третю годину по обіді. У той час як ми дивилися у вікно, певно, поширився якийсь слух, тому що жінці тікали з полів, гравці в гольф ховалися в будинках клубу: вони бігли, немов рятувалися від грози, що насувається. Хлопчаки, що підбирають м'ячі, мчали за ними. Кілька людей все ще продовжували гру. Няня повернула назад і квапливо штовхала свою коляску вгору. Я помітив, що рука у неї була притиснута до чола. Дрожки зупинилися, і втомлений кінь опустив морду до колін. Здавалося, він заснув.

Над цим усім розкинувся сяючий літній небосхил з білими швидкоплинними хмарками над далекими схилами. Якщо рід людський був приречений сьогодні померти, то мала бути, смерть, оповита красою. Втім, якраз ця лагідна принадність природи своїм контрастом з близь-

кою страшною подією робила це приголомшливе загальне знищення жалюгідним і жахливим.

Безумовно, життя, з якого так скоро і безжально погрожував нас вирвати рок, було таким мирним і радісним!

Як я вже сказав, телефон знову подзвонив. Раптом до мене долинув з вітальні громовий голос Челленджера.

— Мелоуне! — крикнув він. — Вас просять до апарату.

Я швидко підбіг до телефону і впізнав голос МакАрдла. Він викликав мене з Лондона.

— Це ви, містере Мелоун? Тут, в Лондоні, твориться щось неймовірне. Заради бога, запитайте професора Челленджера, що він може запропонувати для порятунку.

— Він нічого не може запропонувати, — відповів я. — Він вважає кризу загальною і непорушною. Ми тут трохи запаслися киснем, але це може відстрочити для нас катастрофу лише на кілька годин.

— Кисень! — злякано крикнув МакАрдл. — Вже нема коли дістати кисень. З часу вашого від'їзду редакція перетворилася на справжню божевільню. Половина службовців наразі знепритомніла. Я сам від втоми насилу можу пересуватися. З моїх вікон я бачу, як на Фліт-стріт валяються купи людських тіл. Рух в місті припинився зовсім. Судячи з останніх телеграм, весь світ..

Його голос знизився до шепоту, а тоді завмер абсолютно. За мить, я почув у телефоні глухий удар, так якби голова його зі стуком впала на письмовий стіл.

— Містере МакАрдл! — крикнув я. — Містере МакАрдл!

Жодної відповіді. Вішаючи трубку, я знав, що чув його голос востаннє.

В ту мить, коли я зробив крок від телефону, це накопило і на нас. Ми були як купальщики, що по плечі стоять у

воді, коли їх раптом накриває набігла хвиля і вони занурюються у неї з головою.

Немов незрима рука повільно взяла мене за горло, стиснула його і м'яко, але невблаганно почала вичавлювати з мене життя. Я відчував у грудях неймовірну важкість, голову наче стягував обруч, у вухах шуміло, а перед очима проносилися страшні блискавки. Хитаючись, я поплентався до сходів. В ту ж мить повз мене кинувся Челленджер, шаленіючи і сопучи, як поранений буйвіл.

Він справляв жахливе враження своїм багряним опухлим обличчям, виряченими очима і скуйовдженим волоссям, коли спотикаючись та хитаючись, намагався піднятися по сходах. Свою тендітну дружину, яка, певно, була без свідомості, він ніс на плечі. Піднімаючись і ковзаючи, просуваючись вперед тільки завдяки своїй силі волі, він нарешті вибрався, зі смертоносної атмосфери і прибув в гавань тимчасової безпеки. Наслідуючи його приклад, я теж зібрався з останніми силами.

Хитаючись, падаючи і чіпляючись за поруччя сходів, я ліз вперед, поки не впав без свідомості на останній сходинці. Лорд Джон схопив мене залізною рукою за комір, і миттю пізніше я вже лежав на килимі в будуарі, нездатний ворухнутися або промовити слово.

Поруч зі мною була дружина професора, а в кріслі біля вікна дрімав Саммерлі, зіщулившись та схилившись головою майже до колін. Немов уві сні я бачив, як Челленджер повільно повз по підлозі навкарачки, схожий на гігантського жука, і в наступну мить почув тихе шипіння кисню, що виходив з резервуару. Челленджер взявся його жадібно вдихати, з гучним бульканням затягуючи у легені живильний газ.

— Діє! — крикнув він, тріумфуючи. — Моє припущення виправдовується!

Він знову стояв на ногах, прямий і сильний. Підбіг до дружини з гумовим шлангом в руках і підніс трубку до її рота. За кілька секунд вона застогнала, заворушилася і, нарешті, підвелася. Він кинувся до мене, я і відчув, як життєвий струм знову зашугав у моїх жилах. Розум говорив мені, що це тільки короткий перепочинок, але ж, як не легковажно ми говоримо, зазвичай, про ціну життя, тепер кожна зайва година життя здавалася мені безцінною. Ніколи ще не відчував я такої напруженої чуттєвої радості. Важкість покидала мої груди, обруч навколо черепа розтискався, солодке відчуття спокою і звільнення опановувало мене.

Я лежав і спостерігав, як Саммерлі починав оживати під впливом цілющого кисню. Нарешті, прийшов до тям і лорд Джон. Він схопився та подав руку, щоб підняти мене, а Челленджер підняв і поклав на диван свою дружину.

— О, Джордже, я дуже шкодую, що ти мене розбудив! — сказала вона, тримаючи його за руку. — Ворота смерті дійсно зтягнуті чудовими, блискучими завісами, як ти і говорив. Як тільки проходить відчуття задухи, все стає неймовірно прекрасним і заспокійливим. Навіщо ти мене розбудив?

— Тому що хочу разом з тобою вирушити у подорож. Ми так багато років були вірними супутниками одне одному! Сумно було б нам розлучитися тепер, в цю останню хвилину.

На мить мені з'явився досі незнайомий образ м'якого і ніжного Челленджера, настільки відмінний від тієї галасливої, пихатої і зухвалої людини, яка по черзі то дивувала,

то ображала своїх сучасників. Тут, осяяний смертю, опинився той Челленджер, який переховувався в найглибших надрах цієї особистості, людина, якій вдалося завоювати і утримати любов своєї дружини.

Раптом його настрої змінилося, і він знову став енергійним вождем.

— Я один з усіх людей зміг все це передбачити, — сказав він, і в його голосі звучала гордість наукового тріумфу. — Ну, милий мій Саммерлі, тепер, сподіваюся, ваші останні сумніви щодо зникнення спектральних ліній розсіяні і ви, ймовірно, не будете більше вважати плодом помилки мій лист в «Таймс».

Чи не вперше, наш, завжди готовий до бою, зухвалий колега нічого не відповів. Він сидів, ловив повітря і випростовував свої довгі кінцівки, немов насамперед хотів переконатися, чи дійсно він ще перебуває живим на цій землі. Челленджер підійшов до балонів з киснем, загорнув кран, і гучне шипіння стало тихішим.

— Нам потрібно дбайливо ставитися до наших запасів, — сказав він. — Повітря в цій кімнаті зараз сильно насичене киснем, і я думаю, що ніхто з нас вже не відчуває будь-яких гнітючих симптомів. Ми можемо дослідним шляхом встановити, яку кількість кисню потрібно додавати, щоб нейтралізувати дію отрути. Почекаємо трохи.

Хвилини п'ять ми мовчки чекали в нервовій напрузі, стежачи за своїм самопочуттям. Як тільки я помітив, що обруч знову починає стягувати мені скроні, місіс Челленджер крикнула нам з дивана, що відчуває наближення непритомності. Чоловік її знову відкрив кран.

— У колишні часи, коли наука ще не стояла на такому високому рівні, як нині, — сказав він, — на кожному підводно-

му човні команда мала білих мишей, так як їх більш ніжний організм швидше сприймав вплив шкідливої атмосфери, ніж організм моряків. Ти, моя люба, будеш грати роль цієї білої миші. Я знову пустив газ, і ти, напевно, відчуваєш себе краще.

— Так, мені стало легше.

— Можливо, ми тепер натрапили якраз на належний склад суміші. Як тільки ми встановимо, на скільки часу вистачає нам певної кількості кисню, ми будемо також знати, скільки нам залишилося жити. На жаль, на наше оживлення ми витратили значну частину першого балона.

— Чи не все одно? — запитав лорд Джон, який стояв біля вікна, сховавши руки в кишені. — Якщо нам судилося померти, то немає сенсу віддаляти смерть. Ви ж не вірите у можливість порятунку?

Челленджер, посміхаючись, похитав головою.

— Чи не вважаєте ви в цьому випадку більш гідним самому зістрибнути в безодню, ніж чекати, щоб тебе зіштовхнули? Якщо вже нам треба померти, то я стою за те, щоб ми зупинили газ і відкрили вікна.

— Звичайно, — сміливо сказала дружина професора. — Послухай, Джордж, лорд має цілковиту рацію, так краще.

— Я проти цього енергійно заперечую, — вигукнув Саммерлі з роздратуванням. — Якщо смерть прийде, ми помremo. Але люб'язність по відношенню до смерті видається мені безглуздою і нічим не виправданою витівкою.

— Що думає з цього приводу наш юний друг? — запитав Челленджер.

— Я за те, щоб дочекатися кінця.

— І я рішуче підтримую цю думку, — сказав він.

— В такому разі і я, звичайно, стаю на твою сторону, — промовила його дружина.

— Ну, гаразд, я ж тільки поставив питання на обговорення, — сказав лорд Джон. — Якщо ви хочете чекати смерті, то я піду за вашим прикладом. Безперечно, це буде, дуже цікаво. Багато у мене було на віку пригод, і я був очевидцем настільки ж багатьох сенсаційних речей, але кінець моєї земної подорожі, напевно, перевершить все інше.

— Якщо допустити, що існує життя після смерті... — заговорив Челленджер.

— Сміливе припущення! — вигукнув Саммерлі.

Челленджер глянув на нього з німим докором.

— Отже, допускаючи, що посмертне життя існує, — повторив він вельми вчительським тоном, — ніхто з нас не здатний сказати заздалегідь, чи випаде нам можливість спостерігати матеріальний світ з так званої духовної сфери. Навіть самій впертій людині, — при цьому він подивився на Саммерлі, — повинно бути ясно, що поки ми самі складаємося з матерії, нам легше всього спостерігати матеріальні явища і судити про них. Тільки тому, що ми будемо мати ще кілька годин, нам випаде можливість забрати з собою в майбутнє життя чітке уявлення про найграндіознішу подію з усіх, які, наскільки ми знаємо, відбулися у світі або у всесвіті. Я вважав би безглуздим вчинком скоротити хоча б на хвилину настільки дивовижне переживання.

— Я такої ж думки, — вигукнув Саммерлі.

— Прийнято одногосно! — сказав лорд Джон. — Джордже, цей бідолаха, ваш шофер, який лежить у дворі, він зробив сьогодні свою останню поїздку. Чи не слід було б нам зробити вилазку і витягти його сюди?

— Це було б явним божевіллям! — закричав Саммерлі.

— Ви маєте рацію, — зауважив лорд. — Йому, видно, вже не можна допомогти, і навіть хай би ми сюди повернулися живими, знадобилася б непомірна витрата кисню. Але ви тільки подивіться: всюди під деревами валяються мертві пташки!

Ми поставили чотири стільці перед широким низьким вікном, дружина Челленджера продовжувала сидіти на дивані з закритими очима. Я ще пам'ятаю, як у мене було таке страшне і дивне відчуття, — ймовірно, під впливом затхлого, гнітючого повітря, яким ми дихали, — немов ми сидимо в чотирьох кріслах партеру, в першому ряду, і дивимося останню дію світової драми.

На передньому плані, прямо перед нами, було подвір'я, де стояв наполовину вимитий автомобіль. Шофер Остін був на цей раз звільнений остаточно і безповоротно. Він розкинувся на землі, і велике чорне садно на лобі свідчило, мабуть, про те, що він при падінні вдарився головою об підніжку. У руці він тримав шланг, з якого поливав автомобіль.

У кутку двору росли низькорослі платани і під ними лежало кілька пухнастих пташок, задерши вгору свої крихітні лапки, що справляло зворушливе враження. Коса смерті згубно скосила все, велике і мале. Поверх огорожі ми бачили дорогу, яка звивисто простягалася до вокзалу. В кінці її лежали безладною купою жінці, яких ми бачили раніше, коли вони тікали з поля.

За ними, вище, притулившись головою і плечима до укусу, лежала, няня. Вона взяла на руки з коляски немовля і притиснула до грудей нерухомий згорточок. Поруч з нею, на краю дороги, невелика пляма вказувала нам місце, де впав маленький хлопчик.

Ближче до нас видно було мертву коняку, яка лежала між голоблями.

Схожий на городне опудало, старий кучер з безсило повислими руками сидів на передку.

Нам ясно було видно з вікна, що в колясці був молодий чоловік. Дверцята були прочинені, і він стискав в пальцях їхню ручку так, ніби в останню мить зробив спробу вискочити з коляски.

На півдорозі до вокзалу виднілися майданчики для гольфу, всіяні, як і вранці, безліччю гравців, які тепер, однак, нерухомо розкинулися на траві і на доріжках. В одному місці лежало вісім бездиханних тіл – учасники однієї команди, яка до кінця не припинила гри, упереміж з хлопчиками, що мали підбирати м'ячі. Жоден птах вже не парив синім небокраєм. Ні людьми, ні тваринами не пошвавлювався далекий пейзаж. Вечірнє сонце, що хилилося до заходу, продовжувало мирно світити навкруги, але над усім запанувало глибоке мовчання загальної загибелі, жертвами якої належало незабаром пасти і нам.

Єдиною перетинкою між нами і долею наших ближніх було в цю мить лише тонке віконне скло, що відділяло від отруйного ефіру наш кисень, наш останній засіб захисту. Завдяки передбачливості одного-єдиного вченого, нам вдалося на кілька годин сховатися посеред страшної пустелі смерті в маленькому оазисі життя і уберегти себе від загальної загибелі.

Та врешті-решт кисень неминуче повинен був скінчитися і тоді ми, задихаючись, мали впасти на цей вишнево-червоний килим будуара, і жереб всього людського роду, та й усіх живих організмів, знайшов би в нашій загибелі, в загибелі останніх смертних, своє завершення.

Довгий час споглядали ми драму всесвіту в стані духу, надто урочистому для слів.

— Там горить будинок, — сказав Челленджер і вказав на стовп диму, що піднімався над деревами. — Треба думати, виникне ще багато пожеж. Можливо навіть, що полум'я поглине цілі міста, тому що багато людей падали на підлогу, тримаючи в руках свічку або що-небудь в цьому роді. Сама ця пожежа доводить, що вміст кисню в повітрі продовжує бути абсолютно нормальним і що причину катаклізму потрібно шукати тільки в ефірі... А! Подивіться на вершину пагорба Кроуборо: там теж, здається, спалахнула пожежа! Будівля гольф-клубу, якщо не помиляюся. Чуєте, б'є годинник на церковній дзвіниці! Нашим філософам було б, мабуть, цікаво дізнатися, що створені людьми механізми пережили своїх творців.

— Джордже! — вигукнув лорд Джон, підхопившись від хвилювання. — Що означає ця хмара диму? Це поїзд!

Ми почули його гуркіт, і ось він принісся здалеку, як мені видалося, прямо-таки з жажливою швидкістю. Звідки він мчав і як довго був в дорозі, ми не могли встановити. Очевидно, він тільки за якоюсь дивною випадковістю досі не зійшов з рейок. Тепер нам судилося побачити страшний кінець його бігу. На рейках стояв нерухомо інший потяг, завантажений вугіллям.

Ми затамували подих, коли переконалися, що швидкий поїзд мчить тією ж колією. Сталося жажливе зіткнення. Паровози і вагони люто втиснулися один в одного і утворили гігантську купу дерев'яних трісок і залізного брухту. Язики вогню зметнулися над уламками, полум'я охопило всю купу. Ми більше півгодини сиділи мовчки, пригнічені страшним видовищем.

— Бідні, бідні люди! — простогнала, нарешті, місіс Челленджер і вхопилася за руку чоловіка.

— Люба моя, люди, що сиділи в поїзді, були живими, не більш, ніж вугілля, з яким вони змішалися, або вуглець, в який тепер перетворилися, — сказав професор, заспокійливо погладжуючи її руку. — Коли поїзд відбув з вокзалу Вікторії, він, правда, віз ще живих людей, але вже задовго до того, як досяг своєї мети, він був наповнений одними тільки мерцями. У всьому світі відбуваються, безсумнівно, такі ж речі, — продовжував він, між тим як у мене в уяві проносилися картини надзвичайних подій. — Подумайте тільки про кораблі у відкритому морі: вони будуть диміти і диміти, поки не згаснуть їх котли або поки вони не розіб'ються об підводні камені. А вітрильні судна — вони будуть продовжувати носитися по хвилях зі своїм мертвим екіпажем і наповнюватися водою, поки дерево не згниє і шви не тріснуть і поки вони, нарешті, одне за одним не підуть на дно. Можливо, ще й через сто років Атлантичний океан буде усіяний їхніми уламками.

— А люди в шахтах! — сказав Саммерлі з похмурим посміхом. — Якщо з волі випадку на цій землі коли-небудь знову з'являться геологи, то вони побудують кумедні теорії про існування сучасних нам людей у вугільних шарах ґрунту.

— На цих речах я мало розуміюся, — зауважив лорд Джон, — але думаю, що відтепер світ буде знаходитися в стані порожнього приміщення, яке здається в оренду. Якщо вимре все наше людське покоління, то звідки ж взятися новому?

— Спочатку земля була пуста та ненаселена, — заперечив Челленджер. — По певними законами, зв'язок яких

лежить за межами нашого знання, вона заселилася. Чому б цьому процесу не повториться?

— Мій милий Челленджер, ви не жартуєте?

— Не в моїх звичках, колега Саммерлі, стверджувати що-небудь як жарт. Ваше зауваження було зайве.

Борода у нього велично піднялася, повіки опустилися.

— Гарзд, гарзд. Ви прожили своє життя впертим догматиком і хочете залишитися їм до кінця, — сказав Саммерлі з кислою гримасою.

— А ви, колега, були завжди абсолютно позбавленим фантазії сперечальником, і немає надії, що ви змінитесь.

— Так, це вірно, найлютіші ваші вороги не закинуть вам нестачу фантазії, — відпаривував Саммерлі.

— Чесне слово, — вигукнув лорд Джон, — це цілком відповідало б вашому характеру — витратити останній ковток кисню на те, щоб наговорити грубощів один одному. Що нам до того, чи з'являться знову люди на землі, або не з'являться? Нам до цього, у всякому разі, не дожити.

— Цим зауваженням, сер, ви довели надзвичайну вузькість поглядів, — строго сказав Челленджер. Справжній науковий розум не повинен бути пов'язаний умовами часу та простору. Він будує собі обсерваторію, зведену на кордоні теперішньої лінії, яка відокремлює нескінченне минуле від нескінченного майбутнього. Звідси він і він робить свої вилазки.

Що стосується смерті, науковий розум помирає на своїй посаді, працюючи нормальним та методичним способом до кінця. Він нехтує такою дріб'язковою річчю, як власне фізичне розчинення так само повністю, як робить і всі інші обмеження в площині матерії. Я правий, професор Саммерлі?

— З певними застереженнями я згоден, — пробурмотів Саммерлі.

— Істинно науковий розум, — вів далі Челленджер, — я говорю в третій особі, щоб не здатися хвалькуватим, — істинно науковий розум повинен бути в змозі винайти нову абстрактно-наукову теорію навіть в той проміжок часу, який потрібен його носію, щоб з повітряної кулі звалитися на землю. Потрібні мужі настільки сильного гарту, щоб підкорити природу і стати піонерами істини.

— Щось мені здається, що на цей раз переможе природа, — сказав лорд Джон, дивлячись у вікно. — Траплялося мені читати в газетах статті, судячи з яких ви, панове вчені, її підкорили, але мені здається, що вона знову у вас відвоювала свою владу.

— Це тільки тимчасова поступка, — сказав переконано Челленджер. — Що таке кілька мільйонів років в нескінченному круговороті часів? Ви бачите, рослинний світ залишився неушкоджений. Подивіться тільки на листя цих платанів! Птахи померли, але рослини живуть. З цього рослинного життя в стоячих водах, в ставках і болотах виникнуть в певний час мікроскопічні організми, піонери безмежно великої армії життя, і нам якраз судилося в цю мить бути в її ар'єргарді. І як тільки утвориться нижчий вид живих істот, з нього розвинеться новий людський рід з такою ж непохитністю, з якою з жолудя повинен розвинути дуб. Колишній круговорот повториться ще раз.

— А хіба отрута не задушить в зародку всякий слід життя? — запитав я.

— Можливо, ми маємо справу лише з одним шаром отрути в ефірі, зі свого роду шкідливим Гольфстрімом посеред безмежного океану, по якому ми пливемо. Можливо

також, що станеться зрівняльний процес і що нове життя розвинеться шляхом пристосування до нових умов.

Однак вже та обставина, що порівняно незначного пересичення нашої крові киснем досить для боротьби з отрутою, доводить можливість тваринного життя без будь-яких значних органічних змін.

Будинок за деревами, який до того лише димів, яскраво розгорівся. Величезні язики вогню стали підійматися у повітря.

— Це справді жахливо, — пробурмотів лорд Джон, якого ця пожежа, здавалося, приголомшила більше, ніж все інше.

— Що нам до цього врешті-решт? — зауважив я. — Світ мертвий, спалення — кращий спосіб похорону. Для нас скоротився б час очікування, якби вогонь поглинув наш будинок.

— Я передбачав цю небезпеку і попросив дружину прийняти проти цього запобіжні заходи, — сказав Челленджер.

— Вони прийняті, мій любий. Але в голові у мене знову почало стукати. О боже, яке жахливе повітря!

— Треба його знову поліпшити, — сказав Челленджер і нахилився над балоном з киснем. — Резервуар майже порожній, — констатував він. — Вистачило майже на три з половиною години. Зараз близько восьмої години вечора. Ми проведемо ніч досить приємно. За моїми розрахунками, кінець повинен настати завтра вранці о дев'ятій годині. Ще від одного сходу сонця ми отримаємо задоволення, ми одні на цілому світі!

Він підійшов до другого балона і в той же час відкрив на пів хвилини віддушину над дверима. Коли повітря після цього помітно покращився, а симптоми отруєння у нас посилювалися, він знову зачинив віддушину.

— Втім, не одним киснем живе людина, — сказав професор. — Час обіду вже пройшов. Запевняю вас, панове, коли я запросив вас у гості, щоб відчутти це визначне, смію думати, видовище, то сподівався, що моя кухня підтримає свою репутацію. Тепер, однак, ми повинні допомогти собі самі. Ви схвалите мене, якщо я відмовлюся від розведення вогню в плиті, щоб уникнути непотрібного витрачання нашого повітря? Нам доведеться задовольнитися холодними м'ясними стравами, хлібом і пікулями. А також пляшкою кларету. Дякую тобі, моя люба! Ти, як завжди, найкраща з господинь.

І справді, не можна було не висловити вдячність місіс Челленджер, яка з самоповагою і почуттям пристойності, властивим англійської господині, за кілька хвилин накрила стіл, що стояв посередині, білосніжною скатертиною, потім розклала серветки і подала скромну вечерю з усією витонченістю сучасної культури.

Навіть настільна електрична лампа посеред столу і та не була забута. Але ще більше здивував нас власний апетит, який мало не межував з ненажерливістю.

— Це наслідок нашого хвилювання, — сказав Челленджер з тим поблажливим виглядом, який він зазвичай приймав в тих випадках, коли йому з його науковим розумом доводилося пояснювати повсякденні явища. — Це свідчить про молекулярні витрати, які повинні бути компенсовані. Сильне страждання і сильна радість викликають великий апетит, а не відсутність апетиту, як нас хочуть переконати романісти.

— Ймовірно, серед сільського населення тому прийнято влаштовувати урочисті поминальні трапези, — ризикнув я зауважити.

— Абсолютно вірно! Наш юний друг знайшов чудову

ілюстрацію для цього явища. Дозвольте вам покласти ще шматок копченого язика?

— Зовсім як у дикунів, — сказав лорд Джон, поглинаючи свою порцію холодної телятини. — Я був присутній на похоронах одного вождя на річці Арувімі, під час яких дикуни з'їли цілого бегемота, що важив, мабуть, не менше, ніж усе плем'я. У Новій Гвінеї живуть деякі племена, у яких є звичай з'їдати покійного, ймовірно — з любові до порядку, щоб прибрати його з дороги. Але мені здається, що з усіх поминальних обідів на світі, наш обід — найоригінальніший.

— Мені здається особливо дивним ось що, — зауважила місіс Челленджер. — Я не можу викликати в собі ніякої скорботи по нині померлим. Мої батьки живуть в Бедфорді. Я знаю напевно, що вони щойно померли, і все ж не можу посеред цієї всесвітньої катастрофи оплакувати окремих людей, хоча б самих мені близьких.

— А моя стара мати в своєму сільському будиночку в Ірландії! — сказав я. — Я бачу її перед собою в шалі і мереживному очіпку, вона сидить в своєму старому кріслі біля вікна, відкинувшись на його високу спинку і заплющивши очі. А поряд неї — книга і окуляри. Навіщо мені оплакувати її?

Вона пішли, і я піду, і я можу бути ближче до неї в іншому житті, ніж Англія, до Ірландії. І все ж я сумую за думкою що того дорогого тіла більше немає.

— Що стосується тіла, — зауважив Челленджер, — ми не сумуємо за нігтями чи пасмами нашого волосся, яке підстригли, хоч колись воно було частиною нас самих. Жодна однонога людина не тужить сентиментально за своїм зниклим членом. Фізичне тіло, скоріше, стало для нас джерелом болю і втоми. Це постійний індекс наших

обмежень. Чому тоді ми повинні турбуватися про відстороненність нашої психіки?

— Якщо їх справді можна від'єднати, — пробурмотів Саммерлі. — Але, як би там не було, загальна смерть жахлива.

— Як я вже раніше повідомляв, — сказав Челленджер, — загальна смерть не така жахлива, як смерть поодиноці.

— Точно, як на війні, — сказав лорд Джон. — Якби тут на підлозі лежав перед вами тільки один мрець, з великою діркою в черепі і зламанною грудною кліткою, вам моторошно було б дивитися на нього. У Судані я бачив десятки тисяч таких трупів і це не справило на мене ніякого особливого враження. В ході історії життя окремої людини означає дуже мало, щоб про неї турбуватися. Коли вмирають тисячі мільйонів, як це сталося сьогодні, то можна в масі нікого особливо не виділяти.

— Ах, скоріше б вже кінець! — сказала сумно місіс Челленджер. — О, Джордже, мені так страшно!

— Ти зустрінеш кінець хоробріше за нас усіх, моя дружино. Звичайно, я поведився з тобою, як старий буркотливий ведмідь, але ти повинна взяти до уваги, що Джордж Едуард Челленджер такий, яким його створила природа, і він не міг вести себе інакше. Але ти не хотіла б іншого чоловіка, чи не так?

— Нікого в усьому світі, крім тебе, любий, — сказала вона і поклала руку на його бичачу потилицю.

Ми троє відійшли до вікна і стали споглядати картину, яка представилася нам.

Насунулася імла, мертвий світ лежав у темряві. Але на південному обрії простягалася вогненна, багряна, досить довга смуга, яка то згасала, то спалахувала найяскравішими фарбами і знову тьмяніла.

— Льюїс палає! — крикнув я.

— Ні, це Брайтон, — сказав Челленджер, підійшовши до нас. — Ви бачите, хвиляста лінія гір височить на тлі пожежі: отже, вона відбувається за пагорбами і розкинулася, ймовірно, на багато миль. Мабуть, все місто у вогні.

У різних напрямках спалахували червоні вогні, а вогнище на залізничній колії продовжувало горіти, і це були тільки крапки, що світяться, в порівнянні з гігантською загравою над пагорбами. Яку б кореспонденцію можна було надіслати до своєї Gazette! Чи було колись стільки багатого матеріалу у журналіста і при цьому так мало можливості використовувати його? Найбільш приголомшливе видовище — і нікого, хто дивувався б цьому!

Раптом на мене найшло захоплення репортера. Якщо люди науки до останньої миті залишалися на своїх постах, то і я вирішив не осоромитися і зробити те, що було в моїх скромних силах.

Ніколи, звичайно, моєї статті не судилося знайти читача, але довгу ніч треба було якось згаяти: я, у всякому разі, не міг зімкнути очей. Ось чому в даний час переді мною лежить записна книжка, сторінки якої були суцільно списані в ту ніч і яку я тримав на колінах в тьмяному світі електричної лампи.

Якби я мав поетичний дар, написане мною було б на рівні цієї виняткової події. Хоча і такому вигляді, ці сторінки послужать для ознайомлення сучасників з моїми страшними переживаннями і почуттями в ту трагічну ніч.

4. ЩОДЕННИК ВМИРАЮЧОГО

Якими дивними здаються мені ці слова на титульному аркуші моєї записної книжки! Але ще дивніше те, що їх написав я, Едуард Мелоун, який тільки якихось дванадцять годин тому вийшов зі своєї квартири в Стрітеме, ще не передчуваючи, які дивовижні події принесе з собою цей день.

Я знову перебираю в пам'яті події: мою бесіду з МакАрдлом, перший тривожний лист Челленджера в «Таймс», божевільну залізничну поїздку, приємний сніданок, катастрофу, і ось вже дійшло тепер до того, що ми одні залишилися в живих на спорожнілій планеті.

Участь наша так невідворотна, що ці рядки, які я пишу за професійною звичкою і яких ніколи вже не прочитають людські очі, здаються мені словами померлого. Я стою перед входом в те царство тіней, куди вже увійшли всі, хто знаходився поза нашим притулком.

Тепер тільки я усвідомлюю, який мудрий і правий був Челленджер, коли говорив, що справжня трагедія – це пережити все прекрасне, добре, благородне. Але ця небезпека нам не загрожує. Уже другий балон з киснем закінчується. Ми можемо вирахувати з точністю майже до хвилини, який жалюгідний клаптик життя залишився ще у нас в запасі. Щойно Челленджер читав нам лекцію добрих чверть години і був такий схвильований, що ревів на нас і вив, немов звертався у Квінс-Холі до лав своїх старих слухачів, вчених скептиків.

У нього була дивовижна аудиторія: його дружина, яка слухняно говорила «так», не знаючи толком про що йде мова, Саммерлі, який сидів біля вікна в роздратованому і буркотливому настрої, але слухав з цікавістю; лорд Джон,

що забився у кут зі змученим виглядом, і я, що стояв біля вікна і спостерігав цю сцену з невимушеною увагою людини, яка немов бачить сон або такі речі, до яких вже нітрохи не причетна.

Челленджер сидів за столом посеред кімнати, і електрична лампа висвітлювала дзеркальне скло під мікроскопом, який він приніс з вбиральні. Яскраве світло, відбите від скла, різко осявало частину його обвітреного бородатого обличчя, між тим як інша частина була занурена в глибокий морок. Здається, він недавно приступив до роботи про нижчі мікроорганізми, і тепер його вкрай хвилював той факт, що він знайшов ще в живих амебу, яку днем раніше поклав під мікроскоп.

— Ви тільки подивіться, — повторював він схвильовано. — Саммерлі, підійдіть сюди і переконайтеся самі. Будь ласка, Мелоун, підтвердить мої слова. Маленькі веретенчаті тільця посередині — це діатомеї; на них не варто звертати уваги, тому, що це швидше рослини, ніж тварини. Але справа ви бачите безсумнівну амебу, яка ліниво повзе по освітленому полю. Цей верхній гвинт служить для настроювання: ви можете відрегулювати різкість.

Саммерлі послідував його вказівці і погодився з професором. Я теж подивився в окуляр і побачив крихітне створіння, схоже на скляного павучка, яке залишало свої липкі сліди на освітленому полі.

Лорд поставився до цього з повною байдужістю.

— До чого мені ламати голову над питанням, чи жива вона, чи мертва? — сказав він. — Ми ж не знаємо одне одного навіть на вигляд, так з чого мені хвилюватися за неї? Я бачу, вона теж не втрачає душевного спокою через моє самопочуття.

Я мимоволі розсміявся, а Челленджер спрямував на нас надзвичайно докірливий погляд — аж спопеляючий.

— Легковажність недовчених більш хибна, ніж обмежена впертість повних невігласів, — сказав він. — Якби лорд Джон зволив зійти...

— Мій любий Джордже, не будь таким уїдлигим, — сказала його дружина і ласкаво поклала руку на його чорну гриву, що звисала над мікроскопом. — Чи не все одно жива ця амеба чи мертва?

— Ні, від цього залежить дуже багато, — відповів сердито її чоловік.

— Так давайте поговоримо про це, — сказав з веселою усмішкою лорд Джон. — Врешті, чи про це говорити, чи про щось інше — все одно, і якщо ви вважаєте, що я занадто легковажно поставився до цієї істоти або, чого доброго, образив ненароком її почуття, то я охоче готовий вибачитися.

— Я, зі свого боку, — зауважив Саммерлі своїм тріскачким, сварливим тоном, — взагалі не розумію, чому ви надаєте таке значення питанню, чи жива ця тварина, або нежива. Адже вона оточена тим же повітрям, що і ми, і залишилася в живих просто тому, що ще не була піддана впливу отрути. Поза цією кімнатою вона так само померла б, як всі інші тварини.

— Ваші зауваження, мій любий Саммерлі, — сказав Челленджер з виразом неймовірної переваги (якби я міг намалювати це самовпевнене, зверхнє, яскраво освітлене рефлектором мікроскопа обличчя!) — ваші зауваження доводять, що ви неправильно зрозуміли становище. Цей екземпляр був вчора препарований і герметично закритий. Тому наш кісень не мав до нього доступу. Ефір потрапив туди так само, як і у будь-яке інше місце всесвіту. Отже, істота встояла про-

ти отрути. З цього ми можемо зробити висновок, що і поза цією кімнатою всяка інша амеба не вмерла, як ви помилково припустили, а пережила катастрофу.

— Але і в цьому випадку я не налаштований вибухнути громовим «ура», — сказав лорд Джон. — Яке значення для нас має цей факт?

— Він доводить, що світ не вмер, як ми припускали, і що в ньому триває тваринне життя. Якби ви володіли науковою уявою, то могли б, виходячи з одного цього факту, змалювати собі світ через кілька мільйонів років, — а такий термін — мить в жахливому потоці часів, — і тоді ви побачили б світ знову наповненим тваринами і людьми, зобов'язаними своїм виникненням оцьому крихітному паростку. Ми з вами бачили степову пожежу, яка спалила на поверхні землі всі сліди трави і рослин і залишила по собі лише обвуглену пустелю. Можна було подумати тоді, що такою вона перебуватиме навіки, але коріння рослин залишилися, і якби ви через кілька років знову відвідали це місце, ви ніде не побачили б слідів пожежі. Це мікроскопічне створення ховає у собі корінь зростання всього тваринного життя, і, внаслідок незмінного поступу еволюції, через деякий час зникнуть всі сліди пережитої нами світової катастрофи.

— Вражаюче цікаво! — сказав лорд Джон, спершись на стіл і дивлячись у мікроскоп. — Кумедний карапузик! Номер перший у майбутній галереї предків людини. У нього на тілі красивий великий гудзик.

— Темний предмет — це ядро його клітини, — сказав Челленджер тоном няньки, яка вчить азбуки свого вихованця.

— Прекрасно! Нам, значить, і турбуватися нема про що, — розсміявся лорд Джон. — Крім нас, ще хтось живе на світі.

— Ви, здається, вважаєте достовірним, Челленджер, — сказав Саммерлі, — що світ створений виключно з метою породжувати і підтримувати людське життя.

— Звичайно, добродію, з якою ж іншою метою? — відповів Челленджер, якого дратувала навіть можливість заперечення.

— Іноді я схиляюся до тої думки, що тільки жахлива зарозумілість людини вселяє їй думку, ніби безмежний всесвіт створений лише в якості арени, де він би міг важно ходити.

— З цього приводу неможливо будувати теорії, але, навіть залишаючи осторонь жахливу зарозумілість, яку ви ставите нам в докір, ми можемо сказати з спокійною совістю, що ми найрозвиненіші істоти у всій природі.

— Найрозвиненіші із знайомих нам істот.

— Це зрозуміло само собою, вельмишановний.

— Подумайте про всі ті мільйони, а можливо, і більйо-нів років, коли ненаселена Земля оберталася в світовому просторі — чи, якщо навіть не зовсім ненаселена, то все ж без найменших слідів людського роду, без натяку про нього. Подумайте про всі ці незліченні епохи, що заливалися дощами, випалювалися сонцем, обвівалися бурями. За геологічним літочисленням, людина з'явилася на світ, так би мовити, ще тільки вчора. Як же можна в такому випадку вважати доведеним, що всі ці гігантські приготування мали на увазі тільки його користь?

— А то чию ж? Чию ж?

Саммерлі знизав плечима.

— Що можна на це відповісти? Це — за межами нашого розуміння. Але люди, можливо, є всього лише побічним продуктом, що випадково виникли в цьому процесі. Положення абсолютно таке ж, якби б піна на поверхні

океану уявила собі, ніби океан повинен служити тільки для її творення і збереження, або якби миша в соборі вважала, що будівлю споруджено тільки для її житла.

До цього моменту я дослівно записував їхню суперечку, але тепер вона переходить в гучну суперечку зі складними науковими термінами, якими противники кидають один в одного. Це, безперечно, привілей чути, як два такі мізки обговорюють найвищі питання, але оскільки вони вічно не можуть дійти згоди, простому народу, такому, як лорд Джон і я, годі отримати хоч щось корисного з їхньої вистави. Кожен спростовує сказане іншим, і врешті, ми перестаємо розуміти будь-що.

Та ось дебати закінчилися: Саммерлі зіщулився в кріслі, Челленджер, все ще маніпулює своїм мікроскопом і не перестає видавати низький, глухий гул, як море перед бурею. Лорд Джон підходить до мене, і ми обидва дивимося у ніч.

У небі висіть блідий Місяць – останній Місяць, на який дивляться людські очі, і зірки сяють мерехтливим блиском. Навіть в чистому повітрі південноамериканської рівнини не доводилося мені милуватися більш яскравим зоряним сяйвом. Можливо, так впливають зміни в ефірі. У Брайтоні продовжує палати нищівне багаття, а в західній частині неба, на великому віддаленні, видна червона пляма, яке вказує, що пожежа охопила Арундель або Чічестер, а можливо, і Портсмут. Я сиджу, міркую сам собі і часом роблю нотатки. Лагідна меланхолія розлита в повітря. Невже всьому настав кінець – молодості, красі, відвазі та любові? Осяяна зірками земля схожа на сонне царство, повне солодкого спокою. Хто міг би повірити, що ця земля – жахлива Голгофа, усіяна руїнами загиблого людського роду? Раптом я чую свій власний сміх.

— Що з вами, хлопчику мій? — здивовано запитав лорд Джон. — У такий час нам не завадило б трохи розважитися. З чого ви смієтесь?

— Я мимоволі, подумав про всі ті важливі питання, — відповів я, — на вирішення яких у нас йшло стільки фізичних і духовних сил. Згадайте, наприклад, англо-німецьку конкуренцію або Перську затоку, яким так цікавився мій старий шеф. Хто б міг подумати, що остаточне вирішення цих проблем піде таким чином?

Ми знову занурюємось в глибоке мовчання. Мені здається, кожен з нас думає про близьких, що зараз випередили нас. Місіс Челленджер тихо плаче, її чоловік шепоче їй слова розради. Я згадую людей, про яких весь цей час жодного разу не думав, і бачу в уяві, як всі вони лежать переді мною бліді, закоцюблі, подібно нещасному Остину у дворі. Ось, наприклад, МакАрл. Я знаю точно, де він лежить лицем на письмовому столі, з телефонною трубкою в руці: я чув, як він впав. Видавець Бомонт розпростертий, напевно, на своєму турецькому червоно-синьому килимі, що прикрашає його святилище.

А мої колеги у репортерській кімнаті — Макдона, Меррей, Бонд... Вони, ймовірно, померли в розпалі роботи. В руках у них записні книжки, повні живих вражень і сенсаційних звісток. Я уявляю собі, як першого відрядили до медичного інституту, другого — у Вестмінстер, третього — до собору св. Павла. Останнє, що вони бачили у своїй уяві, це чудові рядки заголовків, яким ніколи, однак, не судилося втілитися в типографській фарбі.

Бачу перед собою Макдона у медиків — «Надія на Гарлі-стріт!» — Мак завжди мав велику пристрасть до алітерацій. — «Інтерв'ю з містером Солі Вілсоном. Знаменитий

фахівець знову каже: Тільки не впадати у відчай!» – Наш спеціальний кореспондент застав знаменитого вченого на даху його будинку, де він сховався від натиску своїх схвильованих пацієнтів, що взяли в облогу його квартиру. У тоні, який ясно доводить, що він уповні усвідомлює серйозність становища, знаменитий лікар відмовився визнати його безперечно безнадійним.» – Так, ймовірно, почав би Мак. Потім слідував Бонд. Він чимало пишався своїм письменницьким талантом. Тема припала б йому до смаку! «Коли я стояв на маленькій галереї під куполом св. Павла і дивився вниз на натовпи зневірених людей, що валялися в цю останню мить в пилу, до моїх вух долинув протяжний стогін. Благаючий, сповнений страху, страхітливий крик про порятунок...»

Так, це була славна смерть для репортера, і кожен з них, як і я, повинен був померти перед обличчям невикористаних сенсаційних фактів. Чого б тільки не дав, наприклад, бідолаха Бонд, щоб побачити такий стовпець підписаним його ініціалами!

Але яку нісенітницю я пишу! Очевидно, це від прагнення не відчувати втомливої нудьги. Місіс Челленджер, за словами професора, пішла до гардеробної і міцно спить.

Сам він сидить за столом, робить замітки і звіряється з книгами, немов його чекають ще роки мирної праці. Пише скрипучим пером, ніби цим гучним скрипом хоче висловити своє презирство всім тим, хто не згоден з його думкою.

Саммерлі задрімав у кріслі і часом видає дратуюче хропіння. Лорд Джон лежить, відкинувшись на спинку крісла, засунувши руки в кишені і закривши очі.

Як можуть люди взагалі спати при таких обставинах, для мене є загадкою.

О пів на четверту ранку. Я щойно прокинувся від сну. Було п'ять хвилин на дванадцяту ночі, коли я зробив останній запис. Я це пам'ятаю, бо завів в цей час годинник і глянув на циферблат. Отже, я розтратив п'ять годин з тих небагатьох, які нам залишилося жити. Мені здавалося це неможливим. Але я відчуваю себе тепер бадьоріше і примирений зі своєю долею, або хочу себе переконати, що примирений. А все ж, чим більш життєздатна людина і чим вона ближче до zenіту свого існування, тим більше повинна вона боятися смерті.

Як мудро і милосердно надходить природа, непомітно, мало-помалу піднімаючи якір життя за допомогою безлічі незначних струсів, поки свідомість не виходить, нарешті, у відкрите море з ненадійною гавані земної.

Місіс Челленджер ще спить в гардеробній. Професор заснув на своєму стільці. Що за вигляд! Його величезне тіло відкинуло назад, потужні волохаті руки складені на животі, а голова так закинулася, що над коміром я бачу тільки гушавину скуйовдженої густої бороди. Він хропе так, що весь трясеться, а Саммерлі високим тенором вторить його низькому басу.

Лорд Джон теж заснув, його довга фігура скорчилася навскіс в солом'яному кріслі. Перші холодні промені світанку прослизують в кімнату. Тут і зовні все сіро і сумно. Я чекаю на схід сонця — цей страшний світанок, який наповнить своїм сяйвом вимерлий світ.

Рід людський зник, вимер в один день, але планети продовжують кружляти, шепочуться вітри, і природа йде своїм шляхом вниз до амеби, і незабаром не збережеться

ніяких слідів перебування на землі тих, які вважали себе вінцем творіння.

Внизу у дворі лежить розкинувшись Остін, у сутінковому світлі його обличчя проступає білою плямою і похолола рука все ще тримає гумовий шланг.

Характер всього людського роду виражений в цій тихій фігурі людини, яка лежить у трагічній і, водночас, смішній позі поруч з машиною, над якою він колись мав владу.

На цьому закінчуються записи, які я робив в ту ніч. Починаючи з цієї миті, події пішли таким швидким ходом і були такі приголомшливі, що записувати я їх не міг, але в пам'яті моїй вони так ясно збереглися, що годі упустити жодної подробиці.

Задушливе відчуття в горлі змусило мене поглянути на балони з киснем, і те, що я побачив, було жахливо. Ще трохи – і нашому життю настане кінець. За ніч Челленджер переніс гумовий шланг з третього на четвертий балон, і той вже був, вочевидь, порожній. Мене охопило болісне відчуття пригнічення. Я підійшов, відкрутив шланг і прикріпив його до наконечника останнього балона. Я відчував докори сумління, коли це робив, тому що думав про те, як спокійно би усі померли уві сні, якби я стримав себе. У наступну мить ця думка полишила мене, коли я почув крик місіс Челленджер:

– Джордже, Джордже, я задихаюся!

– Все вже в порядку, місіс Челленджер, – відповів я, між тим як інші схоплювалися зі своїх місць. – Я щойно відкрив новий балон.

Навіть в цю мить я не міг втриматися від сміху, глянувши на Челленджера, який протирав собі очі величезними волохатими кулаками і схожий був на велетенське

немовля, яке щойно прийшло до тями від сну. Саммерлі тремтів наче в лихоманці – страх смерті переміг на короткий час стоїчний дух вченого, коли він усвідомив своє становище. Зате лорд Джон був такий спокійний і гнучкий, ніби його розбудили, щоб їхати на полювання.

– П'ятий і останній, – сказав він, кинувши погляд на балон. – Скажіть, друже мій, невже ви записали враження цієї ночі на папері, що лежить у вас на колінах?

– Тільки кілька швидких заміток, щоб згаяти час.

– Ну, знаєте, на це здатний лише ірландець. Боюся тільки, ви не дочекаєтеся читачів, поки не підросте сестричка Амеба, але вона поки недостатньо цікавиться тим, що відбувається. Ну що, Негг Professor, якими є наші плани на майбутнє?

Челленджер споглядав широкі покриви туману, що заполонили ландшафт. Там і тут з хмарного моря піднімалися лісисті пагорби, подібно конічним островам.

– Природа ніби вбралася у саван, – сказала місіс Челленджер, що увійшла до кімнати в домашній сукні. – Це нагадує мені твою пісеньку, Джордже: «Старе віддзвонило, нове задзвонило». Пророча пісня! Але, бідні дорогі друзі, ви тремтите. Я всю ніч провела в теплі, під ковдрою, а ви мерзли в кріслах. Зараз ви зігрієтеся.

Сміливе маленьке створіння вийшло і незабаром ми почули шипіння чайника. Через кілька хвилин вона внесла на таці п'ять паруючих чашок з какао.

– Пийте, – сказала вона, – і ви себе відчуєте краще. Ми стали пити. Саммерлі попросив дозволу закурити трубку, а ми взялися за сигарети. Я думав, що куріння заспокоїть наші нерви; але ми зробили помилку, тому що повітря в замкненому приміщенні стало нестерпним.

Челленджеру довелося відкрити віддушину.

— Як довго ще? — запитав лорд Джон.

— Мабуть, ще години зо три, — відповів той.

— Раніше мені було страшно, — сказала його дружина, — але чим ближче ця мить, тим усе це видається мені менш важким. Як думаєш, Джордже, коли нам слід молитися?

— Ти будеш молитися, коли схочеш, моя люба, — лагідно відповів її великий чоловік. — У всіх нас є своя молитва. Моя — це повне примирення з будь-якою долею, яка мене чекає — я охоче це прийму. Найвища релігія і найвища наука, схоже, об'єднуються у цьому.

— Я зовсім не можу зараз похвалитися таким настроєм! — пробурчав Саммерлі, посмоктуючи трубку. — Я мирюся, тому що мені нічого іншого не залишається, але повинен відверто зізнатися, що прожив би охоче ще один рік, щоб закінчити свою класифікацію крейдяних копалин.

— Ваша незакінчена робота невелика за своїм значенням, — бундючно сказав Челленджер, — тоді як мій власний *magnum opus** «Сходи життя» ще тільки розпочато. Мій розумовий капітал, все те, що я досі прочитав, мої досліди і спостереження, мій воістину абсолютно винятковий талант — все це повинна була сконцентрувати в собі ця книга. Вона, без сумніву, відкрила б собою нову добу в науці. І все ж, кажу я, з нездійсненням своїх задумів я примирений.

— Я думаю, — сказав лорд Джон, — що всім нам доводиться залишити щось незавершене в цьому житті. Як з цим, наприклад, справа у вас, мій юний друг?

— Я якраз працював над томом віршів, — відповів я.

* *Magnum opus* (від лат. *magnum* — «значний», та *opus* — «головний твір») — вираз, не перекладаючи, використовують для позначення головної книги чи твору письменника, вченого, філософа чи богослова, митця тощо.

— Принаймні, світ буде від них врятований, — зауважив лорд. — У кожній справі є хороша сторона, потрібно тільки вміти її знаходити.

— А ви? — запитав я.

— Я якраз закінчував збори в дорогу, бо обіцяв Мерівалю весною вирушити з ним у Тибет полювати на леопардів. Але вам, місіс Челленджер, напевно, сумно розлучатися з цим затишним будинком, який ви не так давно побудували.

— Мій будинок там, де Джордж. Але я б багато чого дала за те, щоб востаннє з ним прогулятися в чистому ранковому повітрі по цим дивним пагорбам.

Її слова знайшли відгук в наших серцях. Сонце тим часом пронизало туман і вся широка долина простягалася перед нами, купаючись в його золотих променях. Нам, знеможеним у затхлій і отруйній атмосфері, здався чарівно прекрасним чистий, сонячний, умитий вітром ландшафт.

Місіс Челленджер в тузі простягла до нього руки. Ми приставили крісла до вікна і сіли півколом.

Повітря було надзвичайно спертим. Тіні смерті вже немов підкрадалися до нас, до останніх людей на землі. Здавалося, незрима завіса опускається навколо нас з усіх боків.

— Цього балона ненадовго вистачило, — сказав лорд Джон, важко дихаючи.

— Кількість кисню не у всіх балонах однакова, — сказав Челленджер. — Вона залежить від тиску при наповненні і від способу затвора. Мені теж здається, що цей балон був з якоюсь вадою.

— Стало бути, в нас вкрадено останні години нашого життя, — зауважив з гіркотою Саммерлі. — Характерний фінал для підлого століття, в якому ми живемо. Тепер,

Челленджер, у вас є нагода спостерігати суб'єктивні явища фізичного розпаду.

— Сідай на цей табурет біля моїх ніг і дай мені руку, — сказав Челленджер своїй дружині. — Мені здається, друзі мої, що подальше перебування в цьому нестерпному повітрі не має сенсу. Якої ти думки, моя люба?

Дружина його простогнала і поникла лицем на його коліна.

— Я бачив людей, що купалися зимою в ополонці, — заговорив лорд Джон. — Ті, хто мерз на березі, заздрили купальникам, що зважилися зануритися в крижану воду. Я був би за те, щоб ми в один стрибок покінчити з цією історією.

— Це означає, що ви відкрили б вікно і пішли б назустріч ефіру?

— Краще загинути від отрути, ніж задихнутися!

Саммерлі, кивнувши головою в мовчазному схваленні, простягнув Челленджеру свою худу руку.

— Хоча ми часто з вами сперечалися, але тепер все вже минуло, — сказав він. — Ми завжди були при цьому добрими друзями і в душі відчували один до одного найбільшу повагу. Прощайте!

— Прощайте, мій хлопчику! — сказав мені лорд Джон. — Вікна заклеєні, і вам не вдасться їх відкрити.

Челленджер нагнувся, підняв свою дружину і міцно притиснув її до грудей, а вона обхопила його шию руками.

— Дайте мені підзорну трубу, Мелоун, — сказав він.

Я виконав його бажання.

— Ми віддаємося тій силі, яка нас створила! — вигукнув професор сильним, гучним голосом.

З цими словами він жбурнув трубу у вікно. Перш, ніж завмер дзвін осколків, що посипалися, чисте свіже по-

вітря сильним і нескінченно-солодким подихом обдало наші розпашілі обличчя.

Я не знаю, як довго ми сиділи вражені. Потім, наче крізь сон, я почув голос Челленджера.

— Ми знову повернулися у нормальне середовище, — вигукнув він. — Світ очистився від отруйного потоку, але ми одні пережили весь людський рід!

5. МЕРТВИЙ СВІТ

Я пам'ятаю, як ми, жадібно ковтаючи повітря, сиділи в своїх кріслах і насолоджувалися цілющим південно-західним вітром, який свіжими поривами долітав до нас з боку моря, роздуваючи на вікнах серпанкові фіранки і овіваючи наші розпалені щоки. Не знаю, як довго сиділи ми в такому мертвому мовчанні.

Згодом ми усі по-різному визначали цей проміжок часу. Ми були абсолютно пригнічені, приголомшені, свідомість у нас запаморочилося. Усю свою мужність закликали ми на допомогу, щоб зустріти смерть, але цей страшний новий факт, що ми змушені жити і надалі, переживши всіх своїх сучасників, був сприйнятий нами, як потужний удар, що убив нас та знерухомив. Потім зупинений механізм знову повільно прийшов у рух, знову почала працювати голова, і думки знову набули внутрішню зв'язність.

З чіткою невблаганною ясністю усвідомили ми співвідношення між минулим, сьогоднішнім і майбутнім, між життям, яке ми вели до того, і тим, що на нас чекало.

У німому розпачі дивилися ми одне на одного, і кожен

читав в очах іншого одне і те саме болюче питання.

Замість радості, яку відчуває людина, перебуваючи на волосок від загибелі і врятувавшись від неї, нами оволоділа найсумніша зневіра. Все, що ми любили на землі, було поглинено великим, невідомим, незмірним океаном, і ми залишилися на цьому пустельному острові без супутників і без будь-яких надій. Ще кілька років, протягом яких ми мали, подібно шакалам, бродити навколо могил наших сучасників, — а потім і нас чекала самотня, запізніла смерть.

— Це жахливо, Джордже, жахливо! — вигукнула, гірко плачучи, місіс Челленджер. — Краще б нам було піти разом з усіма іншими. Ах, навіщо ти зберіг нам життя? У мене таке відчуття, немов тільки ми померли, а всі інші живі.

Густі брови Челленджера зрушили в напруженому роздумі, а його величезна волохата лапа стиснула руку, яку йому простягнула дружина. Я помітив, що вона при всякому смутку простягала до нього руки, як дитина до матері, коли її щось гнітить.

— Хоч я і не настільки фаталіст, щоб без опору миритися з усім, — зауважив він, — все ж я переконався на досвіді, що вища мудрість завжди полягає в умінні освоюватися з обставинами поточного моменту.

Він говорив повільно, і в його повнозвучному голосі чулося глибоке почуття.

— Я з вами не згоден, — твердо сказав Саммерлі.

— Не думаю, щоб ваша згода або незгода мала хоча б найменший вплив на стан речей, — зауважив лорд Джон. — Неволею або волею, у всякому разі вам доведеться з цим змиритися. Яке ж відношення до цього має ваш особистий погляд? Наскільки пам'ятаю, нас ніхто

не питав на початку цієї історії, чи згодні ми, щоб вона відбулася, і треба думати, що і тепер нас не запитають, чи вона нам подобається. Що б ми не думали про неї, це ніяк не може на неї вплинути!

— У цьому різниця між щастям та нещастям, — сказав Челленджер відсутнім тоном, все ще погладжуючи руку своєї дружини. — Ви можете плисти за течією і мати душевний спокій, а можете противитися течії і при цьому втратити бадьорість і сили. Вся справа в нас — тому прийmemo речі, якими вони є, і не будемо більше про це говорити.

— Але що ж нам робити, скажіть на милість, з нашим життям? — запитав я і в розпачі спрямував погляд у пусте небо. — Що робити мені, наприклад? Газет більше не існує, чим мені ще зайнятися, на що витратити свої зусилля?

— Моя кар'єра теж скінчилося, раз більше немає студентів та університетів! — вигукнув Саммерлі.

— Я ж дякую небу за те, що у мене ще є мій дім і мій чоловік. Мета життя у мене залишилася колишня, — сказала місіс Челленджер.

— Це не кінець для мене, — зауважив Челленджер, — бо наука не загинула, а ця катастрофа пропонує нам дуже багато проблем для дослідження.

Він відкрив вікна, і ми споглядали мовчазний, безмежний краєвид.

— Дайте мені подумати, — продовжував він. — Вчора, о третій годині пополудні або дещо пізніше, земля так глибоко занурилася в отруйний потік ефіру, що абсолютно захлинулася в ньому. Тепер дев'ять годин. Питається, о котрій годині вийшли ми з отруйної зони?

— На світанку повітря було особливо задушливим.

— Пізніше, — сказала місіс Челленджер. — Десь о восьмій

годині я абсолютно ясно відчула таку ж задуху, яку відчувала учора, на початку катастрофи.

— Отже, будемо вважати, що ми вийшли з зони о восьмій годині. Сімнадцять годин земля була просякнута отруйним ефіром. Цей термін знадобився, щоб очистити світ від людської цвілі, що поглинає на поверхні землі її плоди. Так хіба не можна допустити, що дезінфекція сталася неповна і що, подібно до нас, в живих залишилися і інші люди?

— Я теж над цим задумався, — сказав лорд Джон. — Чому саме нам бути єдиними камінчиками, що залишилися на узбережжі після відливу?

— Припущення, що, крім нас, хто-небудь ще міг пережити катастрофу, абсолютно безглуздо, — надзвичайно рішуче заперечив Саммерлі. — Згадайте тільки, як шкідливо діяла отрута. Така людина, як Мелоун, сильний, як буйвол, і з канатами замість нервів, — і той ледь видерся по сходах, а потім звалився майже мертвим. Неможливо допустити, щоб хто-небудь міг противитися цій отруті хоча б сімнадцять хвилин, а про багато годин і говорити нема чого.

— А якщо хто-небудь передбачав катастрофу і вжив своїх заходів обережності, як наш старий друг Челленджер?

— Це дуже неправдоподібно, — сказав Челленджер, погладжуючи собі бороду від низу до верху і примруживши очі. — Поєднання спостережливості, залізної логіки і надзвичайної фантазії, яке дозволило мені передбачити небезпеку, зустрічається так рідко, що навряд чи в одному і тому ж поколінні можливі два таких випадки.

— Отже, ваш висновок такий, що, крім нас, усі загинули?

— З цього приводу майже не може бути сумнівів. Однак ми повинні пам'ятати, що отрута діяла в напрямку

знизу вгору і що через це менше вплинула на височини. Це, безсумнівно, вражаюче явище. У майбутньому воно буде становити надзвичайно спокусливе поле для наших досліджень. І якщо хто-небудь ще вижив, крім нас, то пошуки, швидше за все, увінчаються успіхом десь у тибетському селищі або на альпійській фермі, тому, що вони лежать на багато тисяч футів вище рівня моря.

— Якщо мати на увазі, що вже не існує ні кораблів, ні залізниць, то нам від цього не більше користі, ніж якби вцілілі перебували на місяці, — сказав лорд Джон. — Але я хотів би принаймні точно знати, чи дійсно небезпека вже цілком минула, чи ми проминули лише її частину.

Саммерлі вивернув шию, щоб оглянути весь горизонт.

— Повітря стало ніби прозоріше і чистіше, — зауважив він, — але і вчора воно було таким, і я нітрохи не впевнений, що нам більше ніщо не загрожує.

Челленджер знизав плечима.

— Мені доводиться знову повернутися до фаталізму. Якщо коли-небудь така подія вже відбулося у всесвіті, — а це можливо, — то сталося воно, без сумніву, дуже давно, і тому ми можемо твердо розраховувати, що подібна катастрофа повториться дуже нескоро.

— Все це було б дуже мило і приємно, — сказав лорд Джон, — але ми знаємо з досвіду, що при землетрусі, часто, за одним поштовхом негайно настає інший. Мені здається, що нам слід було б трохи пройтися і подихати свіжим повітрям, поки у нас є така можливість. Так як наш кисень витрачений, то нам байдуже, чи тут нас застане загибель, чи на лоні природи.

Разюча була та повна летаргія, яка напала на нас після гарячкового хвилювання і напруги останньої доби. Апатія

опанувала і тіло, і дух і наповнювала нас міцно вкорієним почуттям, що все марно і не потрібно. Навіть Челленджер піддався цьому відчуттю.

Він сидів на своєму місці, підпираючи обома руками могутню голову і занурившись у глибокі роздуми, поки лорд Джон і я не підхопили його під руки і мало не насильно поставили на ноги, за що були нагороджені злим поглядом і сердитим бурчанням роздратованого бульдога. Але, коли ми вийшли з нашого тісного притулку на свіжий простір, звичайна наша енергія почала повільно повертатися.

Та що було нам робити на цьому кладовищі людства? Ніколи не траплялося людям стояти перед таким питанням! Правда, ми мали можливість задовольняти наші повсякденні потреби і навіть потребу в будь-якій розкоші, в найширших межах. Адже їстівні припаси, все винні погребі, все скарбниці мистецтва були до наших послуг. Нам досить було простягнути до них руку.

Але що нам було робити з нашим часом? Проте, з деякими завданнями потрібно було впоратися негайно, вони вже чекали на нас. Тому ми вирушили до кухні і поклали обох служниць на призначені для них ліжка. Вони, здавалося, померли абсолютно безболісно – одна сиділа на своєму стільці перед вогнищем, інша лежала перед раковиною для миття посуду. Потім ми принесли з двору бідного Остіна.

Його м'язи були тверді, як дерево. Він був надзвичайно дивно скоцюрбленим, і його губи стяглися так, що обличчя спотворилося огидно-глузливою гримасою.

Ознаки ці спостерігалися у всіх, які померли від дії цієї отрути. Куди б ми не приходили, всюди ми бачили

ці усміхнені обличчя, немов вони знущалися над нашим жахливим становищем і мовчки, з глумливою злісною усмішкою дивилися на останніх представників свого роду.

— Послухайте! — сказав лорд Джон, який невтомно ходив взад і вперед по їдальні, поки ми злегка підкріплювалися. — Не знаю, як у вас на душі, але я зовсім не в силах спокійно тут сидіти і нічого не робити.

— Можливо, — відповів Челленджер, — та чи не будете ви люб'язні, сказати нам, що, по-вашому, ми повинні робити?

— Поворухитися і піти подивитися на все, що сталося.

— Я якраз і хотів це запропонувати.

— Але не тут. Що сталося в селі, видно з вікна.

— Куди ж нам вирушити?

— До Лондона.

— Вам легко говорити, — пробурчав Саммерлі. — Соромить пішки відмахати — це вам під силу. Але чи зважиться на це Челленджер з його товстими, короткими ногами, це інше питання. Та й я не міг би поручитися за себе.

Челленджер розсердився.

— Якби ви засвоїли собі звичку, сер, обмежувати свої зауваження власними цікавими фізичними особливостями, то переконалися б, що вони послужили б вам досить широким полем для спостережень і надзвичайно рясним матеріалом для бесід.

— Я зовсім не мав наміру вас засмутити, мій любий Челленджере, — відповів наш нетактовний друг, — ніхто не відповідає за свою статуру. Якщо природа наділила вас товстим, коротким тулубом, то природно, що і ноги у вас повинні бути товстими і короткими.

Челленджер так розлютився, що не міг вимовити ані слова. Він тільки гарчав та шулив очі. Лорд Джон

поспішив втрутитися в суперечку, поки вона не загострилася остаточно.

— Навіщо ж нам йти пішки? — запитав він.

— Ви, можливо, бажаєте відправитися до Лондона по залізниці? — запитав Челленджер, все ще киплячі від гніву.

— А ваш автомобіль на що? Чому б нам не скористатися ним?

— По цій частині у мене немає досвіду, — сказав Челленджер, смикаючи себе за бороду. — Але ви абсолютно праві, лорд Джон, якщо думаєте, що людина з високим розумовим рівнем повинна вміти впоратися з усяким завданням. Ваша думка дійсно чудова. Я сам відвезу вас до Лондона.

— Від цього я переконливо прошу вас утриматися, — сказав енергійно Саммерлі.

— Ні, Джордже, це справді неможливо! — вигукнула місіс Челленджер. — Згадай тільки, як ти одного разу зробив таку спробу і розніс на друзки половину гаража.

— Це була тільки випадкова невдача, — пояснив абсолютно спокійно Челленджер. — Питання вирішене, я сам відвезу вас всіх до Лондона.

Лорд Джон врятував становище.

— Яка у вас машина?

— Number 20*.

— Я багато років керував таким автомобілем! — жваво вигукнув він. — Чесне слово, ніколи не думав, що зможу коли-небудь посадити в автомобіль все наявне людство. Він якраз п'ятимісний, пам'ятається мені. Готуйтеся в дорогу, я о десятій годині подам машину до під'їзду.

* Автомобіль британського виробника велосипедів, мотоциклів та автотранспортних засобів, зареєстрованого у 1887 році. Number 20 — модель з двигуном у двадцять кінських сил.

Рівно о десятій годині до воріт, пихкаючи і гудучи, підкотив автомобіль, яким керував лорд Джон. Я сів поруч з ним, а місіс Челленджер, як маленька держава-буфер, вклинилася між ворогуючими державами. Лорд Джон відпустив гальмо, включив швидкість — першу, другу, третю, і ми помчали у незвичайну подорож, яка тільки існувала на пам'яті людській.

Читач повинен уявити собі дивовижну красу природи в цей розкішний серпневий ранок, прохолодне чисте повітря, золотий блиск літнього сонця, безхмарне небо, соковиту зелень знаменитих Сассекських лісів і чудовий контраст, який являли темно-червоні барви квітучої долини.

Коли погляд зупинявся на цій багатобарвній красі, думки про катастрофу повинні були б зникати безслідно, якби їх не підтримував занадто явний доказ: мертва, урочиста, всеосяжна тиша. Кожна населена місцевість завжди просякнута якимось тихим дзижчанням життя, таким глибоким і незмінним, що привчений слух зовсім не сприймає його, так само як ті, хто живе на морському березі втрачають будь-яке сприйняття вічного шуму хвиль.

Щебет птахів, дзижчання комах, звуки окремих голосів, мукання худоби, собачий гавкіт, гудіння поїздів, стукіт кінських копит на дорозі — все це утворює неясне, безперервне звучання, яке не доходить до свідомості тих, хто серед цього. Тепер нам цього звучання бракувало.

Мертва тиша викликала страшне відчуття. Вона була така урочиста, така трагічна, що гул нашого автомобіля здавався нам непристойним її порушенням, профанацією цього величного спокою, що, подібно до величезного савану, простягнувся над руїнами людства. Це заціпеніла, цвинтарна безмовність, в поєднанні з хмарами диму, які

там і сям піднімалися до неба над згарищами, стримувати, наче крижаний подих, наше схиляння перед красою природи.

А всі ці тіла! Спочатку незліченні групи перекручених і усміхнених людей наповнювали нас жахом.

Враження від цього було таким стійким і глибоким, що я тепер наче наново все переживаю — цю повільну їзду по долині повз няню з вихованцями, повз стару, похилену між голоблями шкапу, повз кучера, який зіщулювся на козлах, і молодої людини у дрожках, яка вхопилася за дверцята, щоб зістрибнути на дорогу. Подалі — шість женців, що лежать покотом, спрямовуючи в небо мертві очі. Всі ці картини я бачу перед собою, як на фотографії. Але, по милості добродійної природи, нерви наші незабаром стали невразливі.

Неосяжні розміри катастрофи придушували почуття жалю по відношенню до окремих жертв. Особистості зливалися в групи, групи — в маси, а ці останні склалися в єдине, загальне явище, з яким доводилося рахуватися як з неминучим заповненням ландшафту. Тільки з часом, побачивши особливо трагічну або химерну сцену, знову починали ми осягати весь жах становища. Головним чином вражала нас доля дітей і наповнювала непереборною свідомістю жахливої несправедливості.

Нам хотілося плакати. Місіс Челленджер відверто проливала гіркі сльози, коли ми проїжджали повз велике окружне училище і побачили довгі ряди маленьких тіл, якими була всяяна дорога до нього. Вчителі в розпачі відпустили школярів, і ті, по дорозі додому, були захоплені смертоносною отрутою. Багато хто лежав у відкритих вікнах своїх будинків.

У Танбріджі майже не було вікна, з якого б не дивилося із застиглою усмішкою хоч одне обличчя. В останню мить відчуття задухи, потреба в кисні, який був тільки в нас, гнала їх до відкритих вікон. Сходинок ганків теж були завалені чоловіками і жінками, які з непокритими головами, в тому вигляді, в якому їх застав приплив, вибігали зі своїх будинків. Деякі з них впали на землю посеред дороги.

Щастя, що лорд Джон був таким майстерним шофером, тому що прокладати собі дорогу було задачею далеко не легкою. Через села і міста ми могли проїжджати тільки зовсім повільно, і я ще пам'ятаю, що один раз, перед школою в Танбріджі, нам довелося зупинитися, щоб очистити шлях від безлічі тіл, що захарастив його.

Деякі особливо характерні картини в довгій панорамі смерті, на вулицях Сассекса і Кента, закарбувалися в моїй пам'яті з надзвичайною жвавістю. Одна з них – великий, чудовий автомобіль, що стояв перед готелем в Саутборо.

Ті, хто сидів у ньому, як можна було припустити, поверталися з розважальної поїздки в Брайтон або Істборн. Це були три елегантні дами, всі троє – молоді і красиві. У одній з них була на колінах китайська собачка. Їх супутниками були – один трохи пом'ятий з виду літній чоловік і молодий аристократ, у якого ще стирчав в оці монокль, а між пальцями затягнутою в рукавичку руки, був затиснутий недопалок сигари.

Смерть наступила миттєво, і вони завмерли в своїх природних позах. За винятком літнього пана, який в останню мить задухи зірвав з себе комір, всі вони були дуже схожі на сплячих.

Перед автомобілем, біля підніжки, сидів, зігнувшись, офіціант, тримаючи в руках тацю з декількома розбитими

склянками. З іншого боку лежало двоє обірваних бурлак — чоловік і жінка.

У чоловіка ще була протягнута за милостинею довга, кістлява рука. Одна коротка мить знищила всі соціальні відмінності, перетворивши аристократа, жебрака і собачку в однакову мляву масу протоплазми, що розкладалася.

Пригадується мені ще й інша приголомшлива картина, яка представилася нашим поглядам в декількох милях від Севеноуксі, ближче до Лондона. Там зліва стоїть гарний монастир на високому, порослому травною схилі.

На початку катастрофи на цьому схилі зібрався великий натовп школярів, і всі вони були захоплені зненацька. Перед ними лежала ціла купа монахинь, а трохи вище, самотня жіноча постать, ймовірно, мати-настоятелька.

На відміну від веселої компанії вони, здавалося, передбачали близьку небезпеку і зібралися всі разом, щоб гідно зустріти її. Наставниці і учениці зійшлися для останнього загального уроку.

Дух мій був все ще вражений жахами, які ми бачили в дорозі, і марно шукаю я слів, щоб хоча б приблизно передати наші відчуття і почуття. Найкраще мені обмежитися простим звітом. Навіть Саммерлі і Челленджер були абсолютно пригнічені.

Ми чули за своїми спинами тільки тихе схлипування місіс Челленджер. Лорд Джон був занадто поглинений важкою задачею подолання всіх перешкод на шляху автомобіля, щоб мати час і охоту розмовляти зі мною. Весь час він казав про себе одну лише фразу, і це неабияк мене нервувало, а в врешті-решт мало не кинуло в істеричний сміх, так як містила в собі весь жах цього судного дня:

— Непогано спрацьовано, нічого сказати!

Це він повторював перед кожною новою картиною жаху і руйнування.

— Непогано спрацьовано, нічого сказати! — вигукнув він у ту мить, коли ми спускалися з Ротерфїлдської височини, і не переставав це вигукувати, коли ми проїжджали через пустелю смерті по головній вулиці Льюїсхем і по старій Кентській дорозі.

У цьому місці нашим нервам було завдано сильного удару. У вікні наріжного будинку простої архітектури ми побачили білу хустку, якою махала довга, худа людська рука.

Жодного разу ще перед небаченим видовищем смерті не завмирили у нас так серця й не починали, миттю пізніше, битися так сильно, як зараз, перед цим чудовим знаменням життя.

Лорд Джон зупинив машину, і в наступну мить ми крізь відкриті двері кинулися вгору по сходах до кімнати другого поверху, звідки нам махали хусткою.

У кріслі перед відкритим вікном сиділа вельми стара жінка, і поряд з нею на іншому кріслі лежав балон з киснем, дещо менший, ніж ті, яким ми були зобов'язані своїм порятунком, але такого ж виду. Коли ми увірвалися у двері, вона повернула до нас своє худе, виснажене обличчя в окулярах.

— Я вже боялася, що назавжди залишуся одна, — сказала вона. — Я хвора і не можу поворухнутися.

— Нас привів сюди щасливий випадок, — сказав Челленджер.

— У мене до вас є надзвичайно важливе питання, — прошамкала вона. — Будь ласка, скажіть, джентльмени, абсолютно щиро: який вплив матимуть ці події на Лондон і на акції північно-західних залізниць?

Якби тон її не був такий трагічно-серйозний, ми б, ймовірно, голосно розреготалися. Місіс Берстон, — так звали її, — була вдовою, що жила виключно на ренту від невеликого числа цих акцій.

Весь її добробут залежав від рівня дивідендів цього підприємства, і вона просто не могла уявити своє існування без зв'язку з цінністю її паперів. Даремно старалися ми їй пояснити, що грошей вона може брати скільки їй заманеться, і що всі взяті нею гроші не будуть мати для неї ніякої ціни. Її згасаючий розум не міг освоїтися зі зміненням станом речей, і вона гірко оплакувала втрату своїх статків.

— Це було все, що я мала, — плакала вона. — Тепер, коли я все втратила, мені тільки залишається померти.

Незважаючи на її голосіння, нам все ж вдалося дізнатися, яким чином вижила ця стара, слабка рослина, коли навколо неї загинув весь величезний ліс. Вона страждала астмою, і лікар прописав їй кисень. Коли вибухнула катастрофа, балон з киснем знаходився у неї в кімнаті. Природним чином вона почала його вдихати, як робила це щоразу при ускладненому диханні.

Їй стало від цього легше, і ошадно витрачаючи свій запас, вона примудрилася пережити критичну ніч. Під ранок вона заснула неспокійним сном, і розбудив її тільки шум нашого автомобіля. Так як взяти її з собою було неможливо, то ми забезпечили її всім необхідним і обіцяли через кілька днів провідати її. Коли ми йшли, вона все ще гірко оплакувала загибель своїх акцій.

Коли ми підїхали до Темзи, нам стало важче просуватися вперед, тому що перешкод на дорогах ставало все більше.

З надзвичайним трудом добралися ми до Лондонського мосту. В'їзд на нього з боку Мідлсекса заповнений був з кінця в кінець всілякими перешкодами, так що неможливо було проїхати далі в цьому напрямку. В одному з доків, поблизу від моста, яскравим полум'ям горів корабель, і повітря було повне згаром і димом. Над районом парламенту нависла густа хмара диму, але з того місця, де ми перебували, не можна було встановити, яка будівля охоплена пожежею.

— Не знаю, як вам, а мені Лондон здається гірше провінції. Померлий Лондон діє мені на нерви, — сказав лорд Джон, зупинивши машину. — Я за те, щоб рушити в об'їзд і повернутися в Ротерфілд.

— Я не розумію, чого ми тут шукаємо, — сказав професор Саммерлі.

— Але з іншого боку, — сказав Челленджер, чий гучний голос дивно звучав в страхітливій тиші, — важко припустити і повірити, що з семи мільйонів чоловік у великому Лондоні залишилася в живих тільки одна стара, яка пережила катастрофу завдяки своїй її хворобі і засобу від хвороби.

— Але, якщо б навіть врятувалися й інші, Джордже, як можемо ми сподіватися їх розшукати? — відгукнулася його дружина. — Втім, я цілком приєднуюся до твоєї думки, що нам не можна покидати Лондон, перш ніж ми не випробуємо усіх засобів.

Ми покинули автомобіль на краю дороги і пішли, долаючи безліч перешкод, по тротуару, засіяному людьми, уздовж Кінг-Вільям-стріт та увійшли, нарешті, через відкриті двері в будівлю одного великого страхового товариства. Це був кутовий будинок, і ми зупинили на ньому свій вибір, як на вигідно розташованому спостережному пунк-

ті, звідки відкривався вид на всі боки.

Піднявшись на верхній поверх, ми увійшли до зали, де, безсумнівно, до катастрофи відбувалося засідання, так як посередині, за довгим столом, сиділо вісім людей похилого віку. Високе вікно було відкрито, і всі ми вийшли на балкон. Звідси нашим поглядам відкрилися переповнені вулиці Сіті.

Прямо під нами, вулиця, по всій своїй ширині, чорніла від дахів нерухомих автомобілів.

Майже всі вони рухались колись у напрямку до околиць міста, з чого можна було зробити висновок, що перелякані ділки Сіті збиралися негайно повернутися до своїх родин за місто, або у передмістя.

Там і тут, серед скромних кебів, видно було пишні, оздоблені міддю автомобілі грошових тузів, що безпорадно застрягли в зупиненому потоці паралізованого вуличного руху. Якраз під балконом стояв такий особливо великий і розкішний автомобіль, пасажир якого, товстий старий, вигнувся з вікна, наполовину протиснувши крізь нього свій незграбний тулуб і витягнувши руку з товстими пальцями в діамантових перснях, так ніби підганяв, шофера будь-що, за будь-яку ціну пробитися вперед.

Дюжина автобусів стирчали в цьому потоці, немов острови. Пасажири лежали покотом на дахах, як розкидані іграшки. До товстого стовпа дугового ліхтаря притулився спиною рослий полісмен в такий природній позі, що важко було визнати його мертвим.

Біля його ніг лежав обірваний хлопчик-газетяр, і поруч з ним валялася купа газет. Тут же застряг фургон з газетами, і ми прочитали великі літери, надруковані чорними і жовтими буквами: «Сцена в палаті лордів. Великий матч

перерваний». Це був, мабуть, перший випуск, тому що інші плакати говорили: «Невже це кінець? Застереження знаменитого вченого» і «Челленджер правий? Тривожні новини».

На цей останній Челленджер вказав своїй дружині. Я бачив, як він набундючився і пригладив собі бороду. Йому було приємно думати, що Лондон на годину своєї загибелі згадав його ім'я і його пророцтво. Він так це виставляв напоказ, що накликав на себе іронічні зауваження Саммерлі.

— Ви до останньої миті залишалися у центрі уваги, Челленджер! — зауважив він.

— Так, мабуть, — самовдоволено відповів той. — А тепер, — сказав він і кинув погляд на вулиці, які були закуті у кайдани смерті, — я справді не розумію, для чого нам залишатися в Лондоні. Я пропоную якомога швидше повернутися до Ротерфілду і там обговорити, як нам по можливості корисно провести роки, які залишилися.

Опишу ще одну сцену з усіх тих, які нам довелося побачити у мертвому місті. Ми вирішили заглянути в стару церкву Діви Марії, яка перебувала неподалік від того місця, де нас чекав автомобіль.

Пробираючись серед людей, що залишилися на сходах, ми відчинили двері і увійшли. Це було неймовірне видовище. Церква була по вінця забита людьми, що стояли на колінах, принижено благаючи про помилування. В останній жадливий момент, зіткнувшись з реаліями, тими приголомшливими реаліями, які нависають над нами, поки ми живемо безтурботним життям, нажахані люди кинулися у стару міську церкву, яка вже давно не проводила службу.

Від хвилювання дехто з людей забув оголити голову, а з амвона до них, мабуть, звернувся з промовою якийсь молодий світський проповідник, і тут його та всіх інших наздогнала доля. Він тепер лежав, як Панч в своїй будці, кволо звісивши голову і руки з кафедри. Все це здавалося кошмаром: стара, запилена церква, безліч рядів спотворених людей, безмовні сутінки, що простяглися над ними...

Ми ходили навшпиньках, напівголосно перемовляючись між собою.

Раптом мені сяйнула вдала думка. У кутку церкви, недалеко від дверей, стояла стара купіль, а за нею знаходилася глибока ніша, де висіли мотузки від дзвонів. Що заважало нам задзвонити в дзвони і всім тим, хто міг в Лондоні уникнути долі, сповістити, що ми теж живі?

Кожен, хто ще був в живих, повинен був, без сумніву, з'явитися на цей поклик. Я швидко побіг до ніші і, коли спробував потягнути за канат, то з подивом переконався, що дзвонити в дзвін дуже важка робота. Лорд Джон став мені на допомогу.

— Чесне слово, хлопчику мій, вам спала чудова думка! — вигукнув він і скинув свою куртку. — Дайте сюди, ми вдвох жваво розгойдаємо дзвін.

Але і його зусиль виявилось недостатньо, і тільки коли Челленджер і Саммерлі приєдналися до нас, повиснувши на канаті, ми почули над своїми головами металеве гудіння, яке сповістило, що стара дзвіниця завела свою музику. Далеко над мертвим Лондоном розносився благовіст вірності і надії, звертаючись до всіх живих.

Ми відчували, як протяжний металевий дзвін надихає наші серця, і з ще більшим натхненням смикали за

мотузки. Кожен раз, коли канат піднімався вгору, він захоплював нас за собою, підкидаючи на два фути, тоді ми поєднаними зусиллями тягнули його вниз, поки він не опускався.

Челленджер прикладав до цього усю свою немалу фізичну силу, підстрибуючи, наче величезна жаба, і голосно крикаючи при кожному зусиллі. Шкода тільки, що не було жодного художника, який міг би замалювати цю сцену – нас чотирьох, які зазнали так багато незвичайних пригод і дожили до цієї, єдиної у своєму роді.

Ми працювали протягом півгодини, поки піт не заструменів у нас по обличчях і не заболіли руки і плечі від важкої, незвичної напруги. Потім ми вибігли на паперть і почали жадібно вдивлятися в тихі вулиці. Жоден звук, жоден рух не вказували на те, що наш заклик був кимось почутий.

– Ніщо не допоможе, ніхто не залишився в живих! – крикнув я в розпачі.

– Більше ми зробити нічого не можемо, – сказала місіс Челленджер. – Заради бога, Джордже, поїдемо назад у Ротерфілд! Ще одна година в цьому вимерлому, жахливому місті – і я збожеволю!

Ми мовчки сіли в автомобіль. Лорд Джон повернув, і ми вирушили в південному напрямку. Заключне слово здавалося нам дописаним. Ми не сподівалися, що нас очікує нова, дивовижна глава.

6. ВЕЛИКЕ ПРОБУДЖЕННЯ

Переходжу тепер до останнього розділу цієї надзвичайної події, яка мала таке велике значення не тільки для

існування кожного індивіда, але і взагалі для історії людства. Як я вже говорив, приступаючи до своєї розповіді, подія ця підноситься над всім, що відбувалося в історії, як велетенська гора над скромними пагорбами біля її підніжжя і наше покоління покликане, щоб зайняти своє місце серед цієї величі.

Як довго людство буде оговтуватися після такого великого шоку – покаже майбутнє, але, думаю, що можна впевнено сказати, що порядок речей вже ніколи не буде таким, як раніше.

Перед лицем неминучої смерті, я нарешті зрозумів, наскільки люди безсилі та неосвічені і наскільки їх підтримує невидима рука, поки їй не заманеться розчавити нас.

Як зрозумів і те, що в будь-який момент усе може повторитися знов. І ця похмура відчуття року повинне надихнути нас на розвиток і вдосконалення. Розуміння цього повинно бути поза релігією і церковними догмами.

Повинна відбутися загальна зміна точки зору для усвідомлення того, що ми незначні і химерні істоти, що існують лише з примхи когось невідомого. Порожні життя, які були витрачені на безцільне дозвілля, сварки з домочадцями та безглузді утіхи мають бути замінені на спокій і здоров'я, читання, музику, лагідне сімейне спілкування. Сплативши за усвідомлення цього велику ціну, людство має нарешті зрозуміти, куди йому рухатись далі.

Точні дані про час великого пробудження, отримані з різних сторін, не зовсім збігаються. Загальноновизнаною є думка, що, крім різниці у часі, можуть бути місцеві причини, які впливали на дію отрути.

Достовірно те, що в кожній окремій місцевості воскресіння відбувалося одночасно. Багато свідків стверджують,

що годинник Біг Бен вказував на десять хвилин по шостій. Королівський астроном у Грінвічі вказує на двадцять хвилин по шостій. З іншого боку, Лаїрд Джонсон, дуже здібний спостерігач у Східній Англії, записав двадцять хвилин по шостій. У Гебридах було вже сім. Щодо нашої місцевості, то сумнівів бути не може, тому що я в цю мить сидів у кабінеті у Челленджера перед його випробуванням хронометром. Була чверть на шосту.

Я був у надзвичайно поганому стані духу. Мене пригнічували спогади про страшні картини, які ми бачили в дорозі. При моєму прекрасному здоров'ї і енергійній вдачі, подібне, зазвичай, проходило повз мене. Як справжній ірландець, я завжди знаходив проблески надії в самому похмурому положенні. Але зараз наше становище здавалося мені безпросвітним до відчаю. Всі інші перебували в кімнатах нижнього поверху і будували плани на майбутнє. Я сидів біля відчиненого вікна, спершись на руку підборіддям, і обмірковував нашу злу долю.

Чи зможемо ми ще жити взагалі? Це питання турбувало мене більш за все. Хіба можна продовжувати своє існування на мертвій землі? Чи не будемо ми, – подібно до того, як, за фізичними законами, малі тіла притягуються великими, – неминуче відчувати тяжіння з боку незліченних мас, що пішли в невідоме царство? Який буде наш кінець? Чи не накриє нас знову отруйна хвиля? Чи стане земля безлюдною під впливом загального розпаду її продуктів, як слідства того гігантського процесу гниття, який повинен був тепер початися? Або ж, можливо, відчай і безнадія нашого становища порушать нашу психічну рівновагу? Купка божевільних на мертвій землі!

Я ще розмірковував над цим, коли неясний шум зму-

сив мене поглянути на дорогу. Старий кінь повільно тят дроги вгору! Я глянув на візника, що сидів згорбленим на передку, на молодика, який вихилився у вікно. Все вони були, беззаперечно, живими!

Все повставало до нового життя! Невже все це було галюцинацією? Чи можна було уявити собі, що отруйний потік і все, що він накоїв, привиділися мені уві сні? На мить мій вражений мозок готовий був у це повірити. Але тут я випадково побачив свою руку, на якій утворився мазоль від канатів дзвонів в церкві Діви Марії.

Отже, все це було насправді. І ось тепер знову воскресає світ, потужне життя повертається на нашу планету.

Озираючи краєвид, я бачив всюди рух, і, на мій подив, кожен приймався за ту справу, за яким його застала катастрофа.

Ось гравці в гольф. Чи можна було подумати, що вони будуть спокійно продовжувати гру? Так, ось один молодий чоловік відганяє м'яч від цілі, а та група на галявині, хоче, мабуть, загнати його в яму. Женці знову повільно приймаються за свою роботу. Няня нагородила хлопчика стусаном і знову почала штовхати коляску в гору. Підсвідомо всякий продовжував справу на тому місці, на якому вона обірвалася.

Я збіг сходами вниз. Двері в хол були відкриті, і з двору до мене долинули голоси моїх товаришів, які були у нестямі від радості та несподіванки. Як ми жали руки один одному, як сміялися! Місіс Челленджер від захвату всіх нас перецілувала і кинулася, нарешті, в ведмежі обійми свого чоловіка.

— Та не могли ж вони спати! — вигукував лорд Джон. — Чорт забирай, Челленджер, не станете ж ви мене переконувати, що всі ці люди зі скляними очима і заляканими тілами,

з мерзенною гримасою смерті на обличчі, лише спали?

— Це могло бути тим станом, який називають катаlepsією, — сказав Челленджер. — У колишні часи такі випадки часом спостерігалися і завжди приймалися за смерть. При цьому падає температура тіла, дихання обривається, серцева діяльність стає зовсім непомітною.

Це — смерть, з тією лише різницею, що через деякий час припадок проходить. Навіть самий великий розум, — при цьому він закрив очі і вимушено посміхнувся, — не міг передбачити настільки поголовну епідемію катаlepsії.

— Ви можете називати це стан катаlepsією, — зауважив Саммерлі, — але це тільки термін, і ми так само мало знаємо про це захворювання, як і про отруту, що викликала його. Ми можемо сказати позитивно тільки одне: що отруєний ефір з'явився причиною тимчасової смерті.

Остін сидів зіщулившись на підніжці автомобіля. Я чув його кашель. Деякий час він мовчки тримався за голову, потім почав щось бурмотіти, пильно розглядаючи кузов.

— Малий йолоп! — бурчав він. — Не може залишити речі в спокої!

— Що трапилося, Остіне?

— Хтось вовтузився з автомобілем. Маслянки відкриті. Це не інакше, як син садівника.

Лорд Джон мав винуватий вигляд.

— Не знаю, що зі мною сталося, — сказав Остін і встав похитуючись. — Здається, мені стало погано, коли я змащував автомобіль. Пам'ятаю ще, як звалився на підніжку, але я готовий заприсягтися, що маслянки у мене були закриті.

Здивованому Остину була зроблена коротка доповідь про події останньої доби.

Таємниця відкритих маслянок теж була йому пояснена.

Він слухав нас недовірливо, коли ми розповідали йому, як його автомобілем керував любитель, і дуже цікавився всім, що ми йому говорили про нашу екскурсію до мертвого міста. Пам'ятаю ще його зауваження в кінці нашої доповіді.

— Ви були у Англійському банку, сер?

— Так, Остіне.

— Стільки мільйонів, і всі люди спали?

— Так і було.

— А мене там не було, — простогнав він і з розчаруванням знову взявся за миття кузова.

Раптом ми почули шум коліс на дорозі. Перед ганком Челленджера зупинилися дроги. Я бачив, як звідти вийшов молодий пасажир.

Через мить покоївка, розгублена і збентежена, ніби її щойно розбудили від глибокого сну, принесла на таці візитну картку. Челленджер в люті засопів і, здавалося, його чорне волосся стало дибки.

— Журналіст! — прохрипів він. Потім додав з презирливою посмішкою: — Втім, це природно. Весь світ поспішає дізнатися, якої я думки про цю подію.

— Це навряд чи може бути його завданням, — сказав Саммерлі. — Адже він піднімався на цей пагорб, вже коли вибухнула катастрофа.

Я прочитав картку: «Джеймс Бакстер, лондонський кореспондент», «Нью-Йорк-Монітор».

— Ви його приймете? — спитав я.

— Звичайно, не прийму.

— О Джордже, тобі б слід було бути привітнішим і уважнішим до людей, — сказала його дружина. — Невже ти не виніс ніякого уроку з того, що з нами сталося?

Челленджер поцокав язиком і потряс своєю впертою, могутньою головою.

— Отруйна порода! Чи не так, Мелоун? Найгірші паразити сучасної цивілізації, добровільне знаряддя в руках шарлатанів і перешкода для всякого, хто поважає самого себе. Обмовилися вони хоч одним добрим словом на мою адресу?

— А коли ви щось про них добре говорили? — заперечив я. — Ходімо, ходімо, сер! Людина подолала великий шлях, щоб переговорити з вами. Чи хочете бути неvvічливим з ним?

— Ну, гаразд, — буркнув він. — Підемо разом, ви будете говорити замість мене. Але я заздалегідь заявляю протест проти подібного насильницького вторгнення в моє приватне життя.

Ричачи і лаючись, він поплентався за мною, як сердита собака. Розторопний молодий американець дістав свою записну книжку і зараз же приступив до справи.

— Я потурбував вас, пане професоре, — сказав він, — тому що мої американські співвітчизники хочуть дізнатися про подробиці щодо небезпеки, яка, на вашу думку, загрожує всьому світу.

— Не знаю я ніякої небезпеки, яка тепер загрожує світу, — пробурчав Челленджер.

Журналіст глянув на нього з лагідним подивом.

— Я говорю, професоре, про те, що світ може потрапити в зону отруйного ефіру.

— Тепер я цього не боюся, — відповів Челленджер.

Подив журналіста зростав.

— Ви ж професор Челленджер? — запитав він.

— Так. Так мене звати.

— В такому разі я не розумію, як ви можете заперечувати цю небезпеку. Я посилаюся на ваш власний лист, який надруковано сьогодні вранці в лондонській «Таймс» за вашим підписом.

Тут вже Челленджеру довелося здивуватися.

— Сьогодні вранці? Сьогодні вранці, наскільки мені відомо, «Таймс» не вийшла.

— Та що ви, пане професоре! — сказав американець з м'яким докором. — Ви ж не стане заперечувати, що «Таймс» щоденна газета? — Він дістав з кишені примірник. — Ось лист, про який я говорю.

Челленджер посміхнувся і потер руки.

— Я починаю розуміти, — сказав він. — Ви читали цей лист сьогодні вранці?

— Так сер.

— І зараз же відправилися сюди брати інтерв'ю у мене?

— Абсолютно вірно.

— Чи не спостерігали ви по дорозі сюди чогось надзвичайного?

— Правду кажучи, населення здалося мені більш жвавим і товариським, ніж будь-коли. Місцевий навіть розповів одну кумедну історію. У ваших краях такого зі мною ще не було.

— Більше нічого?

— Ні, сер, більше нічого.

— Ну добре! Коли ви відбули з вокзалу Вікторії?

Американець посміхнувся.

— Я приїхав до вас брати інтерв'ю, пане професоре, а ви, здається, збираєтеся допитати мене?

— Так. Мене, знаєте, дещо цікавить. Пам'ятаєте о якій це було годині?

— Звичайно. Це було о пів на першу.

- Коли ви приїхали сюди?
- У чверть на третю.
- Ви сіли в дροжки?
- Так.
- Як ви вважаєте, скільки миль звідси до вокзалу?
- Думаю, милі зо дві.
- А скільки часу забрав у вас цей шлях?
- Ця шкапа везла мене, мабуть, півгодини.
- Отже, тепер третя година дня?
- Приблизно.
- Погляньте на свій годинник!

Американець послухався і спантеличено витріщив на нас очі.

– Що ви на це скажете? – вигукнув професор.

– Годинник пішов вперед. Кінь, вочевидь, побив всі рекорди. Сонце опустилося вже досить низько, як я бачу. Щось тут не гаразд, але я не знаю що.

– Чи не пригадується вам щось надзвичайне, що трапилося з вами по дорозі сюди?

– Пам'ятаю тільки, що дорогою на мене найшла якась соннота. Тепер згадую також, що хотів сказати щось кучерові, але не міг його примусити зрозуміти мене. Думаю, що в цьому була повинна спека. На хвилину я відчув сильне запаморочення. Це все.

– Те ж було і з усім людством, – сказав Челленджер, звертаючись до мене. – Все відчували хвилиenne запаморочення, але ніхто ще не здогадується про те, що з ним сталося. Кожен буде продовжувати перервану роботу, як Остін взявся знову за свій гумовий шланг і як гравці в гольф повернулися до своєї гри. Ваш редактор, Мелоун, знову візьметься за випуск своєї газети і дуже буде зди-

вований, коли виявить, що бракує денного випуску. Так, юначе, — звернувся він у несподіваному пориві гарного настрою до американського репортера, — вам, мабуть, цікаво буде дізнатися, що світ щасливо пройшов через отруйну зону, яка, подібно до Гольфстріму, пронизує ефірний океан. Вам корисно буде також розпочати роботу з тією думкою, що у нас сьогодні НЕ п'ятниця, двадцять сьомого серпня, а субота, двадцять восьмого, і що ви рівно двадцять вісім годин провели в несвідомому стані, сидючи в дрожжах на Ротерфільдському пагорбі.

І якраз на цьому, — як сказав би мій американський колега, — я хочу закінчити свою розповідь.

Як читач, безсумнівно, помітить, вона представляє собою лише більш докладне повторення звіту, який одноголосно визнається найбільшою газетною сенсацією всіх часів і розійшовся не менше ніж трьома з половиною мільйонами екземплярів і один з них красується у моїй кімнаті, в рамці на стіні та має наступний чудовий заголовок:

СВІТ ДВАДЦЯТЬ ВІСІМ ГОДИН В ЛЕТАРГІЇ
НЕБУВАЛА ПОДІЯ
ЧЕЛЛЕНДЖЕР МАВ РАЦІЮ
НАШ КОРЕСПОНДЕНТ УНИКНУВ НЕБЕЗПЕКИ
ДОПОВІДЬ, ЩО ЗАХОПЛЮЄ
КИСНЕВА КІМНАТА
СТРАШНА АВТОМОБІЛЬНА ПОЇЗДКА
МЕРТВІЙ ЛОНДОН
ДЕНЬ, ЯКИЙ ВИПАВ З КАЛЕНДАРЯ
ПОЖЕЖІ І ЛЮДСЬКІ ЖЕРТВИ
ЧИ БУДЕ ПОВТОРЕННЯ?

За цим розкішним заголовком слідує доповідь на дев'яти з половиною шпальтах, що представляє собою єдиний і останній опис катастрофи, яка спіткала планету, наскільки міг її охопити один спостерігач протягом одного нескінченного дня. Саммерлі і Челленджер описали цей процес в науковому журналі, тим часом як мені на долю випало складання популярного нарису.

Можу тепер сказати: «Нині відпускаєш!»*

Чого ж чекати ще журналісту після таких лаврів?

Але я не хотів би закінчити свою розповідь сенсаційними заголовками і вихваляннями. Дозвольте мені краще привести фрази, якими наша найбільша газета уклала свою чудову передову статтю на цю тему – статтю, яку слід запам'ятати кожній розумній людині:

«Загальновідомою істиною, – пише «Таймс», – є повна безпорадність людини перед обличчям нескінченних прихованих сил природи, що оточують її.

Пророки давнини і філософи нашого часу часто зверталися до нас з цим нагадуванням і застереженням. Але істина ця, як і всі часто повторювані аксіоми, з плином часу втратила свою свіжість і повчання. Знадобився урок, дійсний досвід, щоб знову привести нам її на пам'ять. З цього безсумнівно рятівного, але страшного випробування ми вийшли з душею, ще не оправилася від раптового удару, але просвітленою свідомістю обмеженості і недостатності наших сил.

Світ заплатив страшну ціну за цей урок. Ми ще не знаємо всіх розмірів лиха, але одне вже повне знищення вог-

* Слова Симеона Богоприємця, які він виголосив у Єрусалимському Храмі в день Стрітєння (Лк.2 :29-32).

нем Нью-Йорка, Орлеана і Брайтона належить до жахливих трагедій людського роду.

Тільки після отримання повних відомостей про залізничні і морські катастрофи, можна буде оглянути всі наслідки цієї події. Втім, є докази, що в більшості випадків машиністи встигали зупиняти потяги і суднові машини, перш ніж самі впадали в каталепсію.

Та не величезні людські жертви і втрата матеріальних цінностей, якими б значними не були вони самі по собі, повинні перш за все займати зараз наші уми. З часом усе це забудеться.

Навіки повинна відобразитися в наших серцях свідомість необмежених можливостей всесвіту, що зруйнував наше неосвітчене самовдоволення і відкрив нам очі на наше матеріальне існування, як на нескінченну вузьку стежку, по обидва боки обмежену глибокими провалами.

Зрілість і торжество людської думки — ця риса нового нашого душевного стану — хай послужить основною підвалиною, на який більш серйозне покоління поставить гідний храм природі!»

Arthur Conan Doyle

The Poison Belt

Переклад українською, оформлення та верстка

Вікторія Цибульська